

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

The Canon of Discourses - Subcommentaries (Sutta
Piṭaka - Tīkā)

5. The Collection of Minor Texts - Subcommentaries
(5. Khuddaka Nikāya - Tīkā)

1. Subcommentary on the Guide (1. Nettippakaraṇa-tīkā)

4. Commentary on the Counter-exposition Section
(4. Paṭiniddesavāraṇṇanā)

PaliVerse

5. The Collection of Minor Texts - Subcommentaries

1. Subcommentary on the Guide

4. Paṭiniddesavāraṇṇanā

1. Desanāhāravibhaṅgavaṇṇanā

5. Anvatthasaññatanti atthānugatasaññabhāvaṃ, “desanāhāro”ti ayam saññā anvatthā atthānugatāti attho.

Avuttamevāti pubbe asaṃvaṇṇitapadameva. “Dhammaṃ vo”tiādi vacanassa sambandhaṃ dassetuṃ “kattha panā”tiādi vuttaṃ. Tepiṭakassa hi buddhavacanassa saṃvaṇṇanālakkhaṇaṃ nettippakaraṇaṃ, tañca pariyattidhammasaṅgāhake suttapade saṃvaṇṇetabbabhāvena gahite gahitameva hoti. Tenāha “desanāhārena...pe... dasseti”ti.

Yesam assādādīnaṃ vibhajanalakkhaṇo desanāhāro, te gāthāya, idhāpi ca āgate “assādaṃ ādīnava”ntiādinā udāharaṇavasena vibhajituṃ “tattha katamo assādo”tiādi āraddhaṃ. Tattha tatthāti tassaṃ “assādādīnavatā”ti gāthāyaṃ vutto katamo assādo. Atha vā “assādaṃ ādīnava”ntiādinā yo idha assādādīnaṃ uddeso, tattha katamo assādoti ceti attho. Esa nayo sesesupi. Kammakaraṇatthabhinnaṃ visayavisayitālakkhaṇassa assādadvayassa nidassanatthaṃ gāthādvayudāharaṇaṃ, tathā kāmavipariṇāmalakkhaṇassa, vaṭṭadukkhakkhaṇassa cāti duvidhassāpi ādīnavassa nidassanatthaṃ “ariyamaggo nibbāna”nti duvidhassāpi nissaraṇassa nidassananidassanatthaṃ dve dve gāthā udāhaṭṭā.

Dhammo have rakkhati dhammacārīnti ettha dhammacārīno maggaphalanibbānehi sātisaṃyārakkhā sambhavati, sampattibhavassāpi vipariṇāmasaṅkhārādukkhatāhi duggatibhāvo icchitovāti adhippāyenāha “nissaraṇaṃ anāmasitvā”ti. Tathā hi vakkhati “nibbānaṃ vā upanidhāya sabbā upapattiyo duggatī”ti.

Avekkhassūti vidhānaṃ. Tassā pana avekkhāya pavattiākāro, visayo, kattā ca “suññato, lokaṃ, mogharājā”ti padattayena vuttāti āha - “suññato...pe... āṇattī”ti. Tattha saṅkhārānaṃ suññatā anattasabhāvatāya, attasuññatāya ca siyā. Yato te na vasavattino, attasāravirahitā ca, yato te anattā, rittā, tucchā ca attanā, tadubhayaṃ dasseti “avasavattitā”tiādinā. Evaṃ maccutaro siyāti evaṃ paṭipattiyā maccutaro bhavēyyāti attho. Parikappetvā vidhiyamānassa maccutaraṇassa pubbabhāgapāṭipadā desanāya paccakkhato sījhamānaṃ sātisaṃyama phalanti āha “tassa yaṃ...pe... phala”nti.

6. Udāharaṇavasenāti nidassanavasena. Tattha “puggalavibhāgenā”ti iminā ugghaṭṭitaññuādipuggalapayojito assādādīsu bhagavato desanāvisesoti dasseti.

Ghaṭṭitamattanti sotadvārānusārena manodvārikaviññāṇasantānena ālambitamattaṃ. Sassatādiākārassāti sassatucchedākārassa. Idañhi dvayaṃ dhammadesanāya cāletabbaṃ, na anulomikakhanti, yathābhūtaññaṃ vā. Etasmiñhi catukke āsayasāmaññatā. Vuttañhetam -

“Sassatucchedadiṭṭhī ca, khanti cevānulomikā;
Yathābhūtaṇca yaṃ ñāṇaṃ, etaṃ āsayaṇṇita”nti.

Calanāyāti vikkhambhanāya. Parānuvattiyāti samucchedanāya. Ugghaṭṭite jānātīti ugghaṭṭitaññūti mūlavibhujādipakkhepena saddasiddhi veditabbā. Vipañcitanti “visamaṃ candimasūriyā parivattantī”tiādīsu viya bhāvanapuṃsakaniddesoti āha “mandaṃ saṇika”nti. Nissaraṇaādīnavanissaraṇaassādādīnavanissaraṇānaṃ vibhāvanā veneyyattayavinayanasamatthā.

Cattāroti assādo ca ādīnavo ca assādo ādīnavo ca assādo nissaraṇaṇcāti ete cattāro. Yadi nissaraṇavibhāvanā veneyyavinayanasamatthā, kasmā pañcamo na gahitoti āha “ādīnavāvacanato”ti. Yadi hi ugghaṭṭitaññuṃ sandhāya ayaṃ nayo vuccati, nissaraṇamattena siddhaṃ siyā. Atha vipañcitaññuṃ, neyyaṃ vā, ādīnavo ca nissaraṇaṇca assādo ca ādīnavo nissaraṇaṇca vattabbo siyā? Tathā appavattattā na gahito. Tenāha “ādīnavāvacanato”tiādi. Desananti sāmāññato gahitaṃ “suttekadesaṃ gāthaṃ vā”ti viseseti. Padaparamaaggahaṇaṇcetttha saupāyassa nissaraṇassa anāmaṭṭhattā.

“Kalyāṇa”nti iminā iṭṭhavipāko, “pāpaka”nti aniṭṭhavipāko adhippetoti āha “ayaṃ assādo, ayaṃ ādīnavo”ti. Lābhādīnaṃ puññaphalattā tadanurodhaṃ vā sandhāya “ayaṃ assādo”ti vuttaṃ. Tabbipariyāyena alābhādīnaṃ ādīnavatā veditabbā.

Kāmāti kilesakāmasahitā vatthukāmā. Virūparūpenāti appatirūpākārena. Mathentīti maddanti. Pabbajitomhīti pabbajjaṃ upagato amhi. Apaṇṇakanti avirajjhanakaṃ. Sāmāññanti samaṇabhāvo. Samitapāpabhāvoyeva seyyo sundarataro.

Tattha “kāmā hi citrā madhurā manoramā”ti ayaṃ assādo, “virūparūpena mathenti citta”nti ayaṃ ādīnavo, “apaṇṇakaṃ sāmāñña”nti idaṃ nissaraṇanti āha “ayaṃ...pe... nissaraṇaṇcā”ti.

Phalādīnaṃ ekakavasena ca tikavasena ca pāḷiyaṃ udāhaṭattā vuttaṃ “dukavasenaṇi”ti.

Sukhā paṭipadā, dukkhā paṭipadāti yā dve paṭipadā, tāsū ekekā dandhakhippābhiññatāya dve dve hontīti āha “paṭipadābhiññākato vibhāgo paṭipadākato hotī”ti. Katapubbakiccassa pathavīkasiṇādīsu sabbapaṭhamāṃ “pathavī”tiādīnā pavattamanasikāro paṭhamasamannāhāro. Upacāranti upacārajjhānaṃ. Paṭipajjitabbatāya jhānampi “paṭipadā”ti vuccati. Tadaññā heṭṭhimapaññato adhikā paññāti katvā “abhiññā”ti vuccati.

Kileseti nīvaraṇappakāre, taṃsahagatakilese ca. Aṅgapātubhāvanti vitakkādijhānaṅgapaṭilābhaṃ.

Abhinivisantoti paṭṭhapento. Rūpārūpaṃ pariggaṇhantoti rūpārūpadhamme lakkhaṇādīhi paricchinditvā gaṇhanto. Pariggahitarūpārūpassa maggapātubhāvadandhatā ca nāmarūpavavattānādīnaṃ kicchasiddhiyā siyāti na rūpārūpapariggahakicchatāya eva dukkhāpaṭipadatā vattabbāti ce? Na, nāmarūpavavattāpanādīnaṃ paccanīkakilesamandatāya sukhasiddhiyampi tathāsiddhavipassanāsahagatānaṃ indriyānaṃ mandatāya maggapātubhāvato. Rūpārūpaṃ pariggahetvāti akicchenapi pariggahetvā, kicchena pariggahite vattabbameva natthi. Evaṃ sesesupi. Nāmarūpaṃ vavattāpentoti “nāmarūpamattamaṃ, na añño koci sattādiko”ti vavattāpanaṃ karonto. Kataro

panettha vāro yuttarūpoti? Yo koci sakim, dvikkhattum, anekasatakkhattunti evamādisu hi vikkhambhanavāresu sakim, dvikkhattuñca vikkhambhanavāro sukhā paṭipadā eva, na tato uddham sukhā paṭipadā hoti, tasmā tikkhattum vikkhambhanavārato paṭṭhāya dukkhā paṭipadā veditabbā. Apica kalāpasammasanāvasāne udayabbayānupassanāya uppannassa vipassanupakkilesassa tikkhattum vikkhambhanena kicchatāvāro dukkhā paṭipadā veditabbā. Ettha dandhattā paṭipadāya etassa akicchattepi purimānaṃ kicchatte dukkhāpaṭipadatā vuttanayāva. Yassa pana sabbattha akicchatā, tassa paramukkaṃsagatā sukhā paṭipadā veditabbā.

Yathā nāmarūpapariggahakicchatāya maggapātubhāvadandhatāya dukkhā paṭipadā dandhābhiññā vuttā, tathā tabbipariyāyena catutthī, tadubhayavomissatāvasena dutiyā, tatiyā ca ñātābbaṃti dassento āha “iminā...pe... veditabbā”ti. Vaṭṭadukkhato niyyānassa adhippetattā “vipassanāpakkhikā evā”ti vuttam.

Hetupāyaphalehīti ettha taṇhācaritatā, mandapaññatā ca paṭhamāya paṭipadāya hetu, taṇhācaritatā, udatthapaññatā ca dutiyāya, diṭṭhacaritatā, mandapaññatā ca tatiyāya, diṭṭhacaritatā, udatthapaññatā ca catutthiyā. Upāyo pana yathākkamaṃ satisamādhivīriyapaññindriyāni, satipaṭṭhānājhānasammappadhānasaccāni ca upanissayabhūtāni. Phalaṃ vaṭṭadukkhato niyyānaṃ.

Samādhimukhenāti samādhimukhena bhāvanānuyogena. Tenevāha “samathapubbaṅgamāya vipassanāyā”ti. Idhāti imasmiṃ nettipakaraṇe. Vakkhati “rāgavirāgā cetovimutti sekkhaphala”nti, “rāgavirāgā cetovimuttikāmadhātusamatikkama”nti ca. Soti anāgāmī.

Tenāti paṭipakkhena. Tatoti paṭipakkhato. Samānādhikaraṇavasena ca cetovimuttisaddānaṃ samāsaṃ katvā bhinnādhikaraṇavasena vuttum “atha vā”tiādi vuttam. Puna “cetaso vā”tiādinā aññapadatthavasena cetovimuttipadānaṃ samāsaṃ dasseti. Viññāṇapariyāyena ceto-saddena vuttayojanā na sambhavatīti āha “yathāsambhava”nti.

Hā-saddo gatiattho, gati cettha ñāṇagati adhippetāti āha “hātābbaṃti gametabbā”ti. Netābbaṃti ñāpetabbā.

7. Tanti puggalavibhāgaṃ. Ñāṇavibhāgenāti sutamayādiñāṇappabhedena. Nibbattananti uppādanaṃ. Tatthāti tasmim ugghaṭitaññutātiādi puggalavibhāgabhūte desanābhājane. Desanāyanti sutte. Taṃ dassetunti taṃ puggalavibhāgaṃ dassetum. “Svāyaṃ hāro kathaṃ sambhavatī”ti keci paṭhanti.

Sāti vuttappakāradhammatthānaṃ vīmaṃsanapaññā. Adhikāratoti “satthā vā dhammaṃ desayati”tiādiadhikārato. Sāmatthiyato ugghaṭitaññuādiveneyyavinayanasamatthabhāvato. Pariyattidhammassa upadhāraṇanti etthāpi “adhikārato sāmatthiyato vā”ti ānetvā yojetabbam.

“Vīmaṃsādi pariyaṇavati paṭhamavikappavasena, vīmaṃsādivibhāgavati dutiyavikappavasena, cintāya hetubhūtāya nibbattā cintāmayī”ti evamādivuttanayānusārena sakkā yojetunti āha “sesaṃ vuttanayamevā”ti.

Sutacintāmayañāṇesūti sutamayañāṇe ca cintāmayañāṇe ca sutacintāmayañāṇesu ca sutacintāmayañāṇesūti ekadesasarūpekaseso veditabbo. Cintāmayañāṇeyeva hi patiṭṭhitā mahābodhisattā carimabhava vipassanaṃ ārabhanti, itare

sutacintāmayañāṇesūti. Tehīti tathā paṭhantehi. Vuttanayenāti “upādārūpaṃ pariggaṇhāti, arūpaṃ pariggaṇhāti”tiādinā paṭipadākathāyaṃ vuttanayena.

8. Parato ghoso paccayabhūto etissāti adhippāyo. “Paccattasamuṭṭhitena ca yonisomanasikārenā”ti idaṃ āvuttinayena dutiyaṃ āvaṭṭatīti veditabbaṃ. Tena sāvakānaṃ bhāvanāmayañāṇupatti saṅgahitā hoti. Sāvakānameva vā ñāṇupatti idhādhippetā ugghaṭitaññuādivibhāgakathanato. Etasmiṃ pakkhe pubbe vuttaekasesanayopi paṭikkhitto daṭṭhabbo. “Āsayapayogapabodhassa nipphādītattā”ti etena pacchimakakkadvayapariyāpannāni pubbahetusaṅgahāni sutacintāmayañāṇāni sandhāya “imā dve paññā atthī”ti vuttanti dasseti. Atthibhāvo cetāsaṃ paṭipakkhena anupaddutatā veditabbā. Aparikkhatattā anabhisaṅkhatattā. Sutamayañāṇassāpi purimasiddhassa.

9. Desanāpaṭipadāñānavibhāgehīti nissaraṇadesanādidesanāvibhāgehi, dukkhāpaṭipadādiṭṭhānavibhāgehi, sutamayañāṇādiñānavibhāgehi.

Avasiṭṭhapārisajjenāti khattiyagahapatiparisapariyāpannena. Atṭhannanti khattiyaparisā
brāhmaṇagahapatīsamaṇacātumahārājikatāvatimsamābrahmaparisāti imāsaṃ atṭhannaṃ.

Samatthetīti samatthaṃ sambandhatthaṃ karoti.

Tameva dvādasapadabhāvaṃ dīpetvāti sambandho. Tadattassāti chachakkapariyāyatthassa. Sabbapariyattidhammasaṅgāhakattā chachakkapariyāyassa, tadattassā ca dhammacakkappavattena suttena saṅgahitattā vuttaṃ “sabbassāpi...pe... vibhāvento”ti. Visayibhāvena byañjanapadānaṃ, visayabhāvena atthapadānaṃ sambandhaṃ sandhāyāha “tesaṃ...pe... sambandhabhāva”nti.

Padāvayavo akkharāni. Padatthoti padatthāvayavo. Padatthaggahaṇassāti padatthāvabodhassa. Visesādhānaṃ visesuppatti. Vākyabhedeti vākyavisese. Cittaparitosanaṃ cittārādhanaṃ. Buddhinisānaṃ paññāya tejanaṃ tikkhabhāvakaraṇaṃ. Nānāvākyavisayatāpi siddhā hoti padādīhipi saṅkāsanassa siddhattā. Ekavākyavisayatāya hi atthapadānaṃ saṅkāsanādayo yathākkamaṃ akkharādivisayā evāti niyamo siyā. Etenāti atthapadānaṃ nānāvākyavisayatthena.

Ugghaṭanādiatthānīti ugghaṭanavipaṇcananayanappayojanāni.

10. Upatiṭṭhati etthāti upaṭṭhitanti upaṭṭhitasaddassa adhikaraṇatthataṃ dassetuṃ “upaṭṭhānaatṭhāna”nti vuttaṃ yathā “padakkanta”nti. Tenāha “idaṃ nesa”ntiādi. Paṭipattidesanāgamanehīti paṭipattigamanadesanāgamanehi. “Kiccaṃ vatāyaṃ loko āpanno jāyati ca...pe... jarāmaraṇassā”tiādinā jarāmaraṇato paṭṭhāya paṭiccasamuppādamukhena vipassanaṃ abhinivisitvā mahāgahanaṃ chindituṃ nisānasilāyaṃ pharasaṃ nisento viya kilesagahanaṃ chindituṃ lokanātho ñāṇapharasaṃ tejento buddhabhāvāya hetusampattiyaṃ paripākagatatā sabbaññutaññādhigamāya vipassanāgabbhaṃ gaṇhāpento antarantarā nānāsamāpattiyo samāpajjitvā anupadadhammavipassanāvasena anekākāravokārasaṅkhāre sammāsanto chattiṃsakotīsatasahassamukhena yaṃ ñāṇaṃ pavattesi, taṃ “mahāvajirañāṇa”nti vadanti. Atṭhakathāyaṃ pana “catuvīsakotīsatasahassasamāpattisañcārimahāvajirañāṇa”nti āgataṃ, taṃ devasikaṃ vaḷaṇjanakasamāpattinaṃ purecarānucarañāṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Yaṃ

pana vakkhati “ñāṇavajiramohajālapadālana”nti, taṃ saha vipassanāya maggañāṇaṃ veditabbaṃ. Etaṃ brahmacariyanti sāsanaḥbrahmacariyaṃ adhippetanti taṃ dassento “brahmuno”tiādimāha.

Desanāyāti karaṇatthe idaṃ karaṇavacanaṃ. Niyuttoti ettha hetuattho antonītoti dassento “niddhāretvā yojito”ti āha.

Desanāhāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vicayahāravibhaṅgavaṇṇanā

11. Jātiliṅgakālasādhanaḥvibhattisaṅkhyāvisesādito saddato padavicayo kātabbo. Tattha kariyamāno ca yathāsabhāvaniruttiyā eva kato sukato hotīti dassento “idaṃ nāmapadaṃ ...pe... ayaṃ saddato padavicayo”ti vatvā “so paṇāya”ntiādimāha. Vattabbaatthasaṃvaṇṇanāti taṃtaṃpadavacanīyassa atthassa bhedaṃ vatvā pariyāyehi vivarivā kathanāṃ.

Viciyamānassa suttapadassāti pucchāvasena pavattasuttapadassa. “Suttantarapadānīpi pucchāvaseneva pavattānī”ti vadanti “na sabbampi suttapada”nti. Ekasseva padassa sambhavantānaṃ anekesaṃ atthānaṃ uddhāro atthuddhāro. Ekasseva pana atthassa sambhavantānaṃ anekesaṃ padānaṃ uddhāro paduddhāro. Sabbe hi saṃvaṇṇiyamāne sutte labbhamāne sabbe padatthe. Nava suttanteti suttageyyādivasena navappakāre suttasmiṃ ānetvā vicinatīti yojanā. Atha vā “sabbe nava suttante”ti iminā pavicayalakkhaṇena hārena suttageyyādīni sabbānīpi navappakārāni suttāni vicinatīti attho. Tenāha “suttageyyādike”tiādi.

“Kosalānaṃ purā rammā”tiādikā chapaññāsa gāthā vatthugāthā. “Pārāyanamanugāyissa”nti pana ādikā ekūnavīsati gāthā anugītīgāthā. Idaṃ nāmaṃ katanti idaṃ “pārāyana”nti nāmaṃ kataṃ. Tenāha “pāraṃ gamanīyā ime dhammā, tasmā imassa dhammapariyāyassa ‘pārāyanantveva adhivacana’”nti. Buddhiyaṃ viparivattamānanti imassa vicayahāravibhaṅgassa desanākāle āyasmā mahākaccāno attano buddhiyaṃ vattamānaṃ katvā evamāhāti yojanā.

Ekasabyākaraṇassa ayanti ekasabyākaraṇīyā, ekasena vā byākātabbattā ekasabyākaraṇīyā, ekasabyākaraṇayoggāti attho. Sesapadadvayepi ese va nayo. Ṭhapanīyāti ṭhabetabbattā abyākaraṇīyāti attho. Samayantaraparicayena nivāraṇadhammaṃ pati saṃsayapakkhando pucchātīti adhippāyenāha “vimateccchedana”nti. Pakatīyā pana nivāraṇadhammaṃ ajānanto ñātukāmatāya pucchātīti adīṭṭhajotanāya pucchāpi siyā. Tathā hi vakkhati “lokassa nivāraṇādīni ajānantenā”ti.

Ekavatthupariggahāti ekassa abhidheyyatthassa gahaṇato.

Vimuttiparipācakaṇḍriyāni vivaṭṭapakkhe ṭhitassa saddhādayo dhammā, kiṃ panettha ariyānampi indriyalokena saṅgaho hotīti āha “pariyāpannadhammavasenā”tiādi.

Kālapakkhacātuddasīghanavanasañḍameghapaṭalacchādanaaḍḍharattīnaṃ vasena caturaṅgasamannāgatena. Vivicchāti vicikicchāya. Tenāha “vicikicchāhetū”ti. Dukkhamassa mahabbhayanti ettha vuttaṃ “assā”ti padaṃ “jappābhilepanaṃ assa brūmī”ti ānetvā sambandhitabbanti dassento “jappā taṇhā assa lokassā”ti āha.

“Sabbasattāna”ntiādinā, “sabbasovā”tiādinā ca anvayato, byatirekato ca sātisayaṃ avijjāya nīvaraṇabhāvaṃ dasseti. “Dūre santo pakāsanti, ratto atthaṃ na jānātī”ti gāthādvayenāpi anugītivicayaṃ dassetīti yojetabbaṃ.

Rūpāvacarāti rūpāvacarasattā. Vipariṇāmadukkhātāya muccanassa kāraṇavacananti sambandho. Yato vaṭṭadukkhato muccanaṃ. Taṃ vaṭṭadukkhāṃ anavasesapariyādānavasena saṅkhāradukkhātāgahaṇena.

Ekādhāranti ekavattu adhiṭṭhānaṃ. Nivāraṇaṃ vikkhambhanaṃ pidhānaṃ samucchedoti atthadvayassa pucchittā “anekādhāraṃ dassetu”nti vuttaṃ. Tenāha “nivāraṇasaṅkhātāṃ saṃvaraṃ...pe... pidhiyyanti pacchijjantī”ti. Tassattho “nivāraṇasaṅkhātāṃ vikkhambhanaṃ, saṃvaraṃ, pidhānaṃ kathehī”ti.

“Vodāna”nti iminā sotānaṃ vikkhambhanavisuddhi, “vuṭṭhāna”nti iminā samucchedavisuddhi adhippetāti āha “pucchāya duvidhatthavisayatāṃ vivarituṃ ‘eva’ntiādi vutta”nti. Tathā cāha “vodāyati...pe... ariyamaggo”ti.

Diṭṭhimānāvijjāsotāpi taṇhāsotānugāti āha “yebhuyyena anurodhavasenā”ti. Upacāravasenāti nissitupacāravasena. Sabbasmāti cakkhuto yāva manatoti sabbasmā dvārato. Sabbappakārenāti taṇhāyanamicchābhinivesanaunnamanādippakārena.

Tameva satinti yāyaṃ sati pubbabhāge sotānaṃ vikkhambhanavasena vuttā, tameva satim. Maggakkhaṇe sotānaṃ saṃvaraṃ pidhānaṃ brūmi. Yasmā pana pidhāyikāpi sati maggakkhaṇe paññānugā, paññākiccamevettha adhikaṃ, tasmā vuttaṃ “paññāyete pidhīyare”ti.

Saṃvarapidhānānanti ettha saṃvarasaddena nivāraṇaṃ vuttaṃ.

Yasmiṃ yasmiṃ ariyamagge anadhigate yaṃ yaṃ abhisaṅkhāraviññāṇaṃ uppajjanārahaṃ, tasmim tasmim adhigate taṃ taṃ viññāṇaṃ anuppādanīrodhena nirujjhati saddhiṃ attanā sampayuttanāmarūpenāti āha “tassa tassa viññāṇassa nirodhena sahevā”ti. Anuppādanīrodho hi ettha “nirodho”ti adhippeto anupādisesanibbānassa adhippetattāti. Anusandhīyati etenāti anusandhi, idha pucchiyamāno attho.

Saha visayena dassetunti ettha saccāni eva visayo. Pahātabbasabhāvaṃ samudayasaccaṃ, tassa visayo dukkhasaccaṃ. “Saṃyojanīyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhatī”ti hi vuttaṃ. Pahāyakasabhāvaṃ maggasaccaṃ, tassa visayo nirodhasaccanti āha “saha visayena...pe... saccesū”ti. Kāmañcetta “samudayo dvīsu bhūmīsu pahīyati”ti āradhāṃ, “dassanena tīṇi saṃyojanāni pahīyanti, bhāvanāya satta saṃyojanāni pahīyanti”ti pana vibhāgavacanameva vattanti āha “pahāyakavibhāgamukhena pahātabbavibhāgaṃ dassetu”nti.

Niravasesakāmarāgabyāpādā tatīyamaggena pahīyanti, itare catutthamaggenāti vuttaṃ “itarehi pana niravasesa”nti. Tatthāti kammavipākavaṭṭappabhedena tedhātuke bhavattaye. Saṃyojanavasenāti sabbadā yojanavasena bandhanavasena.

12. Aggaphalaññātāya ekampi samānaṃ tannimittassa khayānuppādārammaṇassa paccavekkhaṇaṇāṇassa vasena phalavohārena dve nāmāni labhati.

Somanassanāmalābho iminā ārammaṇasaṅketenāti tadatthaṃ vivaranto “khaye...pe... samaññāyā”ti āha.

13. Taggahaṇenevāti phassapañcamakapañcarūpindriyaggahaṇeneva. Sahacaraṇādināti sahaṇātādiānantarādipaccayabhāvena ceva nissayārammaṇādinā ca. “Sampayutta”nti iminā sahitatā avasiṭṭhatā idhādhippetāti āha “avibhāgena gahaṇīyabhāvaṃ sandhāyā”ti.

Kathaṃ samādhindriyaṃ uppādetīti āha “satiggahaṇena cettha pariyuṭṭhānappahānaṃ idhādhippetā”nti. Na hi samādhinā pariyuṭṭhānappahānaṃ sambhavati.

Padahati etenāti padhānaṃ, vīriyaṃ. Teti vīriyasaṅkhārā. Ekarasenāti yathā indriyāni ekarasāni honti, evaṃ ekarasabhāvena saraṇato pavattanato. Tathā pavattiyā eva suṭṭhu vata vīriyaṃ vāhesīti yoginā saṅkappetabbato tadupagavīriyavāhanaṭṭhena “sampahaṃsanā”ti vuttaṃ. Tenāha “evaṃ me...pe... hetubhāvato”ti.

Iddhisaddassa paṭhamo kattuatto, dutiyo karaṇatto vutto, pādasaddassa eko karaṇatto eva. Pajjitabbā ca iddhī vuttā, na ca ijjhanti. Pajjitabbā ca iddhī pajjanakaraṇena pādena samānādhikaraṇā na hontīti “paṭhamena atthena iddhi eva pādo”ti kathaṃ sakkā vattum, tathā iddhikiriyākaraṇena sādhetabbā buddhisāṅkhātā iddhi pajjanakiriyākaraṇena pajjitabbāti dvinnāṃ karaṇānaṃ na samānādhikaraṇatā sambhavatīti “dutiyaena atthena iddhiyā pādo”ti kathaṃ sakkā vattunti ce? Sakkā, pādassa ijjhamānakoṭṭhāsa ijjhanakaraṇūpāyabhāvato. Atha vā “paṭhamena atthena iddhiyā pādo, dutiyeṇa atthena iddhi eva pādo iddhipādo”ti evaṃ yojanato. Kathaṃ? Anantaratto paccāsattiñāyena idha paṭhamoti adhippeto, tato purimo dutiyoti.

“Chandaṃ ce bhikkhu adhipatiṃ karitvā labhati samādhi”ntiādi vacanato chandasamādhippadhānaṃsaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāvetīti etthāpi chandādhipati samādhi chandasamādhīti adhipatisaddalopaṃ katvā samāso vuttoti viññāyati. Adhipatisaddatthadassanavaseneva pana “chandahetuko, chandādhipati vā samādhī”ti sammohavinodaniyaṃ vuttaṃ, tasmā idhāpi chandādhipati samādhi chandasamādhīti veditabbo. Taṃ pana chandaṃ vuttanayena saddhāsīsenā dassento “saddhādhipateyyā cittekaggatā”ti vuttaṃ. “Idaṃ padhāna”nti vā vīriyaṃ vuttaṃ. Vīriyasaddāpekkhāsahitaṃ ekavacanena vatvā catubbidhassapi vīriyassa adhippetattā nibbattetabbadhammavibhāgena ca “ime saṅkhārā”ti vuttaṃ. Tena padhānabhūtā saṅkhārāti evaṃ samāso veditabbo. Saṅkhatasaṅkhārādinivattanatthañcettha padhānaggahaṇaṃ. Atha vā taṃ taṃ visesaṃ saṅkharotīti saṅkhāro, sabbampi vīriyaṃ. Tattha catukiccasādhakato aññassa nivattanatthaṃ padhānaggahaṇanti padhānabhūtā seṭṭhabhūtāti attho.

Vīriyiddhipādaniddese “vīriyasamādhippadhānaṃsaṅkhārasamannāgata”nti dvikkhattum vīriyaṃ āgataṃ. Tattha purimaṃ samādhivisesanaṃ “vīriyādhipati samādhi vīriyasamādhī”ti, dutiyaṃ samannāgamaṅgadassanatthaṃ. Dve eva hi sabbattha samannāgamaṅgāni samādhi, padhānaṃsaṅkhāro ca. Chandādayo samādhivisesanāni. Padhānaṃsaṅkhāro pana padhānavacaneneva visesito, na chandādīhīti na idha vīriyādhipatitā padhānaṃsaṅkhārassa vuttā hoti. Vīriyañca samādhim visesetvā ṭhitameva samannāgamaṅgavasena padhānaṃsaṅkhāravacanena vuttanti nāpi dvīhi vīriyehi samannāgamo vutto hoti. Yasmā pana chandādīhi visiṭṭho samādhi tathā visiṭṭheneva tena sampayutto padhānaṃsaṅkhāro, sesadhammā ca, tasmā samādhivisesanānaṃ vasena “cattāro iddhipādā”ti vuttā. Visesanabhāvo ca chandādīnaṃ taṃtaṃapassayanavasena hotīti chandasamādhī...pe... iddhipādanti ettha nissayatthepe pādasaddena upāyatthena chandādīnaṃ iddhipādātā vuttā hoti.

Tathā hi abhidhamme uttaracūḷabhājanīye “cattāro iddhipādā chandiddhipādo”tiādinā chandādīnameva iddhipādatā vuttā. Pañhāpucchake ca “cattāro iddhipādā - idha bhikkhu chandasamādhī”ti ārabhitvāpi puna chandādīnaṃyeva kusalādibhāvo vibhatto. Upāyiddhipādadassanattameva hi nissayiddhipādadassanaṃ kataṃ. Aññathā catubbidhatāva na hotīti. Ayamettha pālīvasena atthavinicchayo veditabbo.

Tadaṅgasamucchedanissaraṇavivekanissitattaṃ vatvā paṭippassaddhivivekanissitassa avacanaṃ “chandasamādhī...pe... iddhipādaṃ bhāvetī”ti bhāvetabbānaṃ iddhipādānaṃ vuttattā. Bhāvitiddhipādassa hi sacchikātabbā phalapariyāpannā iddhipādāti.

Vossaggasaddo pariccāgattho, pakkhandanatto cāti vossaggassa duvidhatā vuttā. Yathāvuttena pakārenāti tadaṅgasamucchedappakārena, tanninnabhāvārammaṇappakārena ca. Pariṇamantaṃ vipassanakkhaṇe.

14. Pubbabhāgapaññāyāti ekāvajjananānāvajjanavīthīsu pavattaupacārapaññāya. Adhigamapaññāyāti appanāpaññāya. Puna pubbabhāgapaññāyāti nānāvajjanupacārapaññāya, paṭisandhipaṇṇāya vā. Upacārapaññāyāti ekāvajjane, sabbattha vā pavattaupacārapaññāya.

Pucchāvissajjanavicayopīti yathāvuttāya pucchāya vissajjanavicayopi. Vuttanayānusārenāti adiṭṭhajotanā, vimaticchedanā cāti heṭṭhā vuttanayānugamanena.

15. Sekhe asekheti sekkhe ariyapuggale, asekkhe ariyapuggale. Vipassanāpubbaṅgamappahāneti vipassanaṃ purecārikaṃ katvā pavattakilesappahāne, pahānābhisamayeti attho.

“Yaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattā”ti pālīṃ dassetvā puna “yaṃ anicce dukkhe anattanī”ti vacanaṃ evampettha paṭhantīti dassetuṃ.

Sesasaṃkilesavodānadhammāti gedhato avasiṭṭhasaṃkilesadhammā ca sabbavodānadhammā ca. Abhāvenāti abhāvanena abhāvakaraṇena.

Payogaparakkamanti bhusaṃ yogo payogo, payogova parakkamo payogaparakkamo, cittaṃ. Ukkhipatīti kosajjapakkhe patituṃ adento kusalapakkhe uddhaṃ khipento viya pavattati. Padhānavīriyanti akusalānaṃ anuppādanaṭṭhena uttamavīriyaṃ. Yojetabbānīti “āsevamāno vāyamatī”tiādinā yojetabbāni. Anuppannāti avattabbataṃ āpannānanti bhūmiladdhārammaṇādhiggaḥhitāvikkhambhitāsamugghāṭituppannānaṃ.

16. “Aṭṭhamakassa indriyānī”ti vuttattā “paṭhamamagge saddhādayo”tiādi vuttaṃ. Indriyaggahaṇaṇca pālīyaṃ nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ.

Asubhānupassanā kāyānupassanāsatiṭṭhānanti āha “satipaṭṭhānabhāvanāya suniggahito kāmavitakko”ti. Samādhī uppajjamāno kāmavitakkampi niggahetvā eva uppajjatīti dassento “anavajjasukhapadaṭṭhānenā”tiādimāha. “Kusalesu dhammesu āraddhavīriyo”tiādinā dhammacchandato uppajjamāno vīriyacchando khantiṃ paribrūhetīti dasseti. Anavajjadhammānaṃ upakāradhammāsevanaṃ viya anupakāradhammaparivajjanampi paññānisevaneneva hotīti āha “samādhīādīna”ntiādi.

17. Sabbadhammādhittānaṃ desanaṃ puggalādhittānena vibhajitum “loko nāmā”tiādi vuttanti dassento “sabbadhammānanti...pe... dassetu”nti āha. Mahaggaṭṭhānaṃ taṃsaṃpādanāva. Tathā sesesu. Vaḍḍhiyamānesūti yathā vimuttiṃ paripācayanti, evaṃ brūhiyamānesu.

Dassanapariññāti rūpārūpadhammānaṃ salakkhaṇato, paccayato ca parijānanā. Tenāha “ñātapariññā”ti. Paṭipakkhavidhamanena saddhiṃ lakkhaṇattayavibhāvanā idha “bhāvanāpariññā”ti adhippetāti āha “bhāvanā...pe... pariññā cā”ti. Dassanattā pariññā dassanapariññā, bhāvanattā pariññā bhāvanāpariññāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

Kakkhaḷaphusanādīti kakkhaḷādiphusanādi. Abhiññānīti abhiññāya paññāya jānitvā, tñitassa abhiññānāhetu vāti attho. Atthoti phalaṃ. Nayoti vuttanayo.

“Yaṃ asaṅkhata”ntipi paṭhanti. Catunayakovidoti ekattanānattādinayacatukke nipuṇo. Desanāyuttikusaloti dhammānaṃ desanāvidhimhi kusalo.

Sadisī kātabbā saṃsandanavasenaṇti adhippāyo. Ānetabbā “ayaṃ desanā imāya desanāya evaṃ saṃsandatī”ti. Atthato apētanti ayuttatthaṃ. Asambandhatthanti aññamaññaṃ asambandhapadatthaṃ. Nanu paṭṭhānavicāro nayavicāro viya hārehi asammiṣso vicāraṇantaroti codanaṃ manasi katvā āha “yasmā panā”tiādi. Idha nikkhittoti idha suttavicaye suttatthavicārabhāvato nikkhitto, etena vā paṭṭhānassa hārantogadhabhāvadassaneneva mūlapadānaṃ viya paṭṭhānassa padatthantarābhāvo dassitoti veditabbaṃ.

Imassa suttassāti saṃvaṇṇiyamānasuttaṃ sandhāyāha. Kasmiṃ vā padeti saṃvaṇṇiyamānaṃ gāthaṃ sandhāyāha. Tabbicayenaṇti pucchādivicayena, assādivicayena ca.

Vicayahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Yuttihāravibhaṅgavaṇṇanā

18. Evametassa suttassa attho na gahetabbo, evaṃ pana gahetabboti aggahetabbagahetabbānaṃ atthānaṃ vijānaggaṇatthāya yuttāyuttivicāraṇāyaṃ vajjetabbesu tāva paṭhamam paṭipattīti dassento āha “atathākārena gayhamānā suttatthā visayo”ti yathā “vāmaṃ muñca, dakkhiṇam gaṇhā”ti. Vajjetabbabhāvato hi suttapadehi suttatthe vivecite gahetabbabhāvo ca avasiṭṭho hoti. Tathā hi vakkhati “mettāvihārassa sato byāpādo cittaṃ pariyādāya tñassatī”ti na yujjati desanā, ‘byāpādo pahānaṃ abbatthaṃ gacchatī’ti yujjati desanā”ti.

Yuttiniddhāraṇena ayathāsabhāvato vivecitvā yathāsabhāvato dhammassa gahaṇakāraṇāni kathento “mahantā apadisitabbā etesanti mahāpadesā”ti imamatthamāha “buddhādayo”tiādinā. Paṭiṭṭhānānīti paṭiṭṭhānasādhanaṇi. Sesesūti saṅghāpadesādīsu. Paṭhamattho eva hi idha pāḷi āgato, vinicchayane kāraṇam mahāpadesoti adhippāyo. Suttotaraṇādīti ādisaddena suttānotaraṇādīpi saṅgayhati. Suttotaraṇavinayasandassanāni hi kenaci yathābhatassa ganthassa “dhammo”ti vinicchayane kāraṇam. Suttānotaraṇavinayāsandassanāni “adhammo”ti. Yadi evanti yadi yathābhatassa ganthassa suttavinayehi saṃsandanaṃ “dhammo”ti, asaṃsandanaṃ “adhammo”ti vinicchayakāraṇam, evaṃ santeti attho. Sampadīyati nāpīyati dhammo etehīti sampadāyā, akkhātāro.

Vinīyanti rāgādayo etenāti vinayo, kāraṇaṃ. Tenāha “rāgādivūpasamanimitta”nti. Kiṃ pana taṃ? Sādhittānāsamathavipassanādidhammā. Ye parato “tecattālīsaṃ bodhaṅgamā dhammā”ti vakkhati.

Vinayamahāpadesā kappiyānulomato anulomakappiyaṃ nāma, taṃsadisatāya suttantamahāpadesāpi anulomakappiyanti aṭṭhakathāvohāro. Tena vuttaṃ “yaṃ anulomakappiyanti vuccatī”ti.

Yadipi tattha tattha pavattā bhagavato pakiṇṇakadesanā aṭṭhakathā, sā pana dhammasaṅgāhakehi tepiṭakaṃ buddhavadānaṃ saṅgāyitvā tassa atthasaṃvaṇṇanānurūpena vācanāmaggaṃ āropitattā ācariyavādo nāma. Tena vuttaṃ “ācariyavādo nāma aṭṭhakathā”ti. Tissopi saṅgītiyo āruḷho eva hi buddhavadānaṃ atthasaṃvaṇṇanābhūto kathāmaggo pacchā tambapaṇṇiyehi mahātherehi sīhaḷabhāsāya ṭhapito. Attanomati theravādo. Samentameva gahetabbanti yathā pāḷiyā saṃsandati, evaṃ mahāpadesato atthā uddharitabbāti dasseti. Pamādapāṭhavasena ācariyavādassa kadāci pāḷiyā asaṃsandanāpi siyā, so na gahetabboti dassento āha - “suttana samento eva gahetabbo”ti.

Catūhi mahāpadesehi yujjatīti catūhi mahāpadesehi na virujjhati. Idāni taṃ avirujjhanākāraṃ dassento “yena yenā”tiādi vuttaṃ. Suttotaraṇādi eva hettha kāraṇaṃ. Tassa ca anekākāratāya “pakārenā”ti vutto. Saṃvaṇṇiyamāne sutte saṃvaṇṇanāvasena gahetabbanti sambandho. Ābhatenāti ānītena. Suttatoti suttantarato. Ayañhettha attho - kenaci pasaṅgena suttantarato uddharitvā ānītena suttapadena suttotaraṇādinā, kāraṇappakārena ca caturmahāpadesāvirodhena saṃvaṇṇiyamāne sutte saṃvaṇṇanāvasena atthajātaṃ gahetabbanti. Tenāha “tena...pe... kātabbā”ti. Tattha yuttihārayojanā kātabbāti yuttiniddhāraṇavasena ayaṃ yuttihāro yojetabbo. Atha vā yuttihārayojanā kātabbāti iminā hārena vakkhamānanayena yuttigavesanaṃ katvā tāya yuttiyā sabbahārayojanā kātabbāti attho. Lakkhaṇaṇhettaṃ yuttigavesanāya, yadidaṃ yuttihāro. Tenāha “sabbesaṃ hāraṇaṃ, yā bhūmī, yo ca gocaro tesāṃ. “Yuttāyuttaparikkhā”ti, “imāya yuttiyā aññamaññehi kāraṇehi gavesitabba”nti ca.

19. Yadi vā sabbāni padāni ekaṃ atthaṃ abhivadantīti yojanā.

20. Jarāyaṃ ṭhitassa aññathattanti ṭhitassa yaṃ aññathattaṃ aññathābhāvo, ayaṃ jarā nāma. Khaṇikamaraṇaṃ khaṇikanirodho. Samucchedamaraṇaṃ khīṇāsavānaṃ khandhaparinibbānaṃ.

Kevalassāti jarāya amissassa. Aññāva jarā, aññaṃ maraṇanti “paṭiññātassa kevalassa maraṇassa diṭṭhattā”ti hetu. Yathā taṃ devānanti sadisūdāharaṇaṃ, visadisūdāharaṇaṃ pana iddhipādādayo, anvayabyatirekā gahetvā yojetabbā.

Tehīti jarāmaraṇehi.

“Jīraṇabhijjanasabhāvā”ti iminā lesena taṇhājarāmaraṇānaṃ anaññattaṃ yojeti. Yadipi “aññā taṇhā, aññā jarā, aññaṃ maraṇa”nti siddhovāyamatto, yaṃ sandhāya vuttaṃ “na ida”ntiādi, tathāpi sakkuṇeyyaparihārāyaṃ codanāti ajjhāruḷhaṃ tattha dosaṃ dassetuṃ “yadi ca yathā jarāmaraṇa”nti pāḷipavattāni dassento “yadi...pe... dassetī”ti āha. Bhāvoti adhippāyo. Etesanti taṇhājarāmaraṇānaṃ.

“Imāya yuttiyā aññamaññehi kāraṇehi gavesitabba”nti ca keci paṭhanti, byañjanatopi gavesitabbaṃ, aññattha atthato aññatthampīti adhippāyo. Tameva byañjanato aññatthaṃ dassetuṃ pāḷiyam “salloti vā”tiādi vuttaṃ. Imesanti salladhūpāyanānaṃ. Icchāvipariyāyeti icchitālābhe, appaccayasamavāye vā. Idampi samatthanaṃ hoti yathādhippetassa aññatthassa byatirekadassanabhāvato. Jarāmaraṇavipariyāyeti jarāmaraṇe asati. Na hi yathādhippetajarāmaraṇābhāve taṇhā na hotīti.

Dvidhā vuttāti dvippakārena vuttā, dvikkhattuṃ vā vuttā. Yaṃ idaṃ...pe... ārammaṇakaraṇavasena vā abhilapananti evaṃ kiriyāparāmasanaṃ yojetabbanti veditabbaṃ. Visesoti ayaṃ etāsaṃ icchātaṇhānaṃ pakatisaṅkhāto viseso. “Dvīhi nāmehi”tipi pāḷi. Yadi pi evanti kāmāṃ visayavisesesu evaṃ yathāvuttaavattāvisesena icchātaṇhānaṃ atthi kāci bhedaṃ vuttāti attho. Sabhāvato pana bhedo natthīti dassento “tathāpi”ti āha.

Icchantīti kāmenti. Taṇhāyanā pātukāmatā. Santāpanaṭṭhenāti paridahanabhāvena. Ākaḍḍhanaṭṭhenāti avaharaṇaṭṭhena. Saritānīti rāgavasena allāni. Taṃsampaṃyuttaṭṭhavasena siniddhāni sinehitāni. Visattikāti vitthatā rūpādīsū tebhūmakadhammesu byāpanavasena. Visaṭṭhāti purimavevacanameva ta-kārassa ṭa-kāraṃ katvā vuttaṃ. Visālāti vipulā. Visakkatīti parisakkati sahati. Ratto hi rāgavattunā pādena tāḷiyamānopi sahati. “Osakkaṇaṃ, vipphandaṇaṃ vā visakkaṇa”nti vadanti. Aniccādikāṃ niccādito gaṇhantī visamvādikā hoti. Visamharatīti tathā tathā kāmesu ānisaṃsaṃ dassentī vividhehi ākārehi nekkhammābhimukhappavattito cittaṃ samharati saṃkhipati. Visaṃ vā dukkhaṃ, taṃ harati, vahaṭīti attho. Dukkhanibbattaṃ kammaṃsa hetubhāvato visamūlā, visaṃ vā dukkhādibhedā vedanā mūlaṃ etāyāti visamūlā, dukkhasamudayaṭṭhā visaṃ phalaṃ etissāti visaphalā. Rūpādidukkhassa paribhogo etāya, na amatassāti visaparibhogā. Sabbattha niruttivasena padasiddhi veditabbā. Yo panettha padhāno attho, taṃ dassetuṃ puna “visatā vā panā”tiādi vuttaṃ.

Sinehanaṃ pemakaraṇaṃ. Bandhanaṭṭhenāti saṃyojanaṭṭhena. Āsīsaṇaṭṭhenāti icchanaṭṭhena. Abhinandanaṭṭhenāti assādanaṭṭhena, sampaṭicchanaṭṭhena vā.

21. Anabhiratīti ukkaṇṭhā. Nāṇanibbidāti nibbidānupassanā. Yathā ca dukkhū...pe... cāresu yutti vuttāti yojanā.

Sukhāpaṭipadādandhābhiññā sukhāpaṭipadākhippābhiññā sukhāpaṭipadādayo. Yo dukkhāya paṭipadāya visesaṃ adhigantuṃ bhabbo, tassa sukhāpaṭipadāyogyassa viya kariyamānā dhammadesanā visesāvahā na hoti, tasmā sā na yuttāti imamatthaṃ dasseti “rāgacarito”tiādinā. Rāgacaritassa tathā tathā kāmānaṃ ādīnaṃ, okāraṃ, saṃkilesaṃ, nekkhamme ānisaṃsaṃca avibhāvetvā ādito vipassanākathāva kariyamānā na visesāvahā hoti āsayassa asodhitattāti etamatthaṃ dassento pāḷiyam “vipassanā...pe... desanā”ti āhāti veditabbaṃ. Sesapadesupīti yathā “rāgacaritassā”tiādinā rāgacaritakoṭṭhāsavasena pāḷiyam desanāya ayutti vuttā, iminā nayena sesapadesupī dosacaritakoṭṭhāsādīsūpi “dosacaritassa puggalassa asubhaṃ deseyyā”tiādinā pāḷiyam avuttopi yathāsambhavamatto niddhāretvā vattaṃ. Kasmā pana yuttihāre ayuttiniddhāraṇā katāti codanaṃ manasi katvā āha “ettha cā”tiādi. Sesesupī eseṃsa nayoti sesesupī dosacaritādivasena niddhāritesu ayuttigavesanesu ayameva upāyo. Anulomappahāna”ntipi pāḷi, so evattho.

“Yāvatikā nāṇassa bhūmī”ti etena yuttihārassa mahāvisayaṃ dasseti. Kasmā

panāyaṃ mahāvisayoti? Yuttivicārabhāvato, saṃvaṇṇetabbassa ca dhammassa nānānayanipuṇādiguṇavisesayogatoti dassento “taṃ kissa hetū”ti āha.

Aparabhāgeti pacchābhāge. Mettāvihāribhāgassa aparihīnatāvacanato ayogo vutto. Tenāha “sato”ti. Yathāvuttakāraṇato evāti paṭipakkhattā eva.

Pahānekaṭṭhabhāvato diṭṭhimaññitassa. Ādīnavadassanena vitakkaṃ jigucchantaṃ dutiyajjhānassa āsannaupacārajjhānadhammāpi vitakkārammaṇā na honti, pageva dutiyajjhānadhammāti adhippāyenāha “ārammaṇakaraṇattho hettha sahaḡatasaddo”ti.

Evam yuttihāralakkhaṇaṃ āgamato yuttāyuttavicāraṃ dassetvā idāni āgamānugatāya yuttiyāpi taṃ dassetuṃ guṇamukhena dosavibhajanaṃ vibhajanto “apicetthā”tiādimāha. Taṃ uttānatthameva.

Yuttihāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Padaṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā

22. Tesaṃ tesanti anavasesapariyādānaṃ, tena ye sutte vuttā ca dhammā, ye ca tesaṃ kāraṇabhūtaṃ, tesaṃ sabbesampīti vuttaṃ hoti. Sabbadhammayāthāvaasampaṭivedhoti imamatthaṃ dassetuṃ “kattha pana so”tiādi vuttaṃ.

Piyāyitabbajātiyanti pemaṇīyasabhāvaṃ. Micchāpaṭipadāti pamādāpatti, micchābhiniveso vā. Ekavāraṃ uppannāpi pāṇātipātacetanā verappasavanato dosassa, ekavāraṃ uppannāpi pamādāpatti, micchābhiniveso vā mohassa uppattikāraṇanti pāḷiyaṃ avuttampi nayato niddhāretabbanti dassento “dosassa...pe... imināva nayena attho veditabbo”ti āha. Nimittatthaggaṇalakkhaṇaṃ vaṇṇasaṇṭhānaṃ, anubyañjanatthaggaṇalakkhaṇaṃ anubyañjananti “nimittānubyañjanaggagaṇalakkhaṇā”ti vuttaṃ. Tattha tattha nimittaṃ itthipurisanimittaṃ. Anubyañjanaṃ hatthapādahasitakathitādi. Phasso paccayo etissāti phassapaccayā, taṃbhāvo phassapaccayatā. Assādeti etāyāti assādo, taṇhā.

Vatthūni ñeyyadhammoti āha “vatthuavippaṭipatti visayasabhāvapaṭivedho”ti. Idhādhippetam sammāpaṭipattiṃ dassetuṃ “sīlasamādhisampadāna”nti vuttaṃ. Ekadesupalakkhaṇavasena, vaṇṇagandharāgisappāyavasena vā pāḷiyaṃ “vinīlakavipubbakaggagaṇalakkhaṇā asubhasaññā”ti vatvā “tassā nibbidāpadaṭṭhāna”nti vuttaṃ nibbidaṃ dassento “nibbidā”tiādi vuttaṃ. Tattha paritassanato visesetuṃ “ñāṇenā”ti visesitaṃ. Tathā pavattanti nibbidanākārena pavattanaṃ.

Yoniso ummujjantiyā videharañño dhītāya rucāya jātissaraññaṃ kammassakataññāṇassa kāraṇaṃ ahosi, na pana asappurisūpanissayato, ayoniso ummujjantassa tasseva rañño senāpatino alātassa bījakassa dāsassāti imamatthaṃ dassento “imassa ca...pe... udāharitabbo”ti āha. Soti pasādo. Avatthāvisesoti sampayuttadhammānaṃ anāvilabhāvalakkhito avatthābhedo. Āyatanagatoti ṭhānagato, ratanattayavisayoti attho. “Kāyo”tiādinā avatthāvisesena vinā sabhāvasiddhameva padaṭṭhānaṃ dasseti.

Imasmiṃ ca t̥hāne pāḷiyaṃ pubbe yesaṃ dhammānaṃ padaṭṭhānaṃ niddhāritaṃ, te dhammā yesaṃ dhammānaṃ padaṭṭhānāni honti, te dassetuṃ “aparo nayo”tiādi āradhanti veditabbaṃ. Assādamanasikāro ayonisomanasikāralakkhaṇo vutto nidassanamattaatthoti veditabbo, yebhuyyena sattānaṃ lobhavasena ayonisomanasikārā saṃvattantīti dassanatthaṃ vā evaṃ vuttaṃ. Upapatti eva opapaccayaṃ, tassa bhāvo opapaccayikanti āha “upapattibhavabhāvenā”ti. Vavatthitabhāvoti vavatthitabhāvo rūpassa dassanādipaṭinīyatārammaṇakiccatā. Bhavassa aṅgānīti bhavassa kāraṇāni. Dutīye aṅgānīti avayavā, kammavaṭṭampi vā kāraṇaṅgabhāvena yojetabbaṃ.

Kammaṭṭhānassāti bhāvanāya brūhanā vaḍḍhanā. Tesūti titthaññutādīsu. Kalyāṇamittassa sammadeva payirupāsanāyapīti taṃ nissāya laddhena sabbāya dhammassavanena dhammupasaṃhitāṃ pāmojjaṃ hotīti titthaññutā pītaññutāya padaṭṭhānaṃ. Evaṃ yāya vimuttiyā sati vimuttiññadassanaṃ hotīti sā tassa padaṭṭhānanti ayamatto pākaṭoti āha “purimānaṃ...pe... suviññeyyo evā”ti. Saha adhiṭṭhānenāti ñātapariññāya saddhiṃ. Ñātapariññā hi tīraṇapariññāya adhiṭṭhānaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Padaṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Lakkhaṇahāravibhaṅgavaṇṇanā

23. “Lakkhaṇahārassa visayaṃ pucchati”ti vuttaṃ, “ko pana tassa visayo”ti vutte samānalakkhaṇā avuttadhammā. Kāyānupassanāya samāraddhāya vedanānupassanādayo sukheveva sijjhantīti tabbacanena vedanāgatāsatiādīnaṃ vuttabhāvo dassito satipaṭṭhānabhāvena ekalakkhaṇattāti kāyānupassanāsatiṭṭhānassa saddhānuggahitāni vīriyasatisamādhīpaññindriyāni sādhanāṃ, evaṃ itaresampīti katvā vuttaṃ. Ayaṃ attho aṭṭhakathāyameva parato āgamissati. Iminā nayena sesesupi ekalakkhaṇatānidhesesu attho veditabbo. Paratoti catubyūhahāraṇṇanāyaṃ.

Asammissatoti vedanādayopi ettha sitā ettha paṭisandhāti kāye vedanādiānupassanāpasaṅgepi āpanne tadasammissatoti attho.

Avayavigāhasamaññātidhāvanasārādānābhīnivesanisedhanatthaṃ kāyaṃ aṅgapaccaṅgehi, tāni ca kesādīhi, kesādi ke ca bhūtopādāyarūpehi vinibbhujitūṃ “tathā na kāye”tiādimāha. Pāsādādinagarāvayavasamūhe avayavivādinopi avayavigāhaṇaṃ karonti. Nagaraṃ nāma koci attho atthīti pana kesañci samaññātidhāvanaṃ siyāti itthipurisādisamaññātidhāvane nagaranidassanaṃ vuttaṃ. Añño koci sattādiko. Yaṃ passati itthiṃ, purisaṃ vā. Nanu cakkhunā itthipurisadassanaṃ natthīti? Saccaṃ natthi, “itthiṃ passāmi, purisaṃ passāmi”ti pana pavattasamaññāvasena “yaṃ passati”ti vuttaṃ. Micchādassanena vā diṭṭhiyā yaṃ passati, na taṃ diṭṭhaṃ rūpāyatanaṃ hoti, rūpāyatanaṃ vā taṃ na hotīti attho. Atha vā taṃ kosādhūtopādāyasamūhasaṅkhātāṃ diṭṭhaṃ na hoti, diṭṭhaṃ vā yathāvuttaṃ na hotīti attho. Yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passatīti yaṃ rūpāyatanaṃ, kesādhūtopādāyasamūhasaṅkhātāṃ vā diṭṭhaṃ, taṃ paññācakkhunā bhūtato na passatīti attho.

Na aññadhammānupassīti na aññasabhāvānupassī, asubhādito aññākārānupassī na hotīti vuttaṃ hoti.

Pathavīkāyanti kesādiṃ pathavīdhammasamūhattā “kāyo”ti vadati, lakkhaṇapathavimeva vā anekabhedabhinnaṃ sakalasarīragataṃ pubbāpariyabhāvena pavattamānaṃ samūhavasena gahetvā “kāyo”ti vadati. Evaṃ aññatthāpi.

Ākārasamūhasaṅkhātassāti aniccatādiākārasamudāyapariyāyassa.

Tīsu bhavesu kileseti bhavattayavisayakilese. Sabbatthikanti sabbattha līne, uddhate ca citte icchitabbatthā, sabbe vā līne, uddhate ca bhāvetabbā bojjhaṅgā atthikā etāyāti sabbatthikā. Anto saṅkocoti anto olīyanā, kosajjanti attho.

24. Gahitesūti bhāvanāggahaṇena gahitesu, bhāvitesūti attho, vacanena vā gahitesu. Bhāvanāggahaṇadīpanatthattā pana vacanena gahaṇassa bhāvanāggahaṇamettha padhānaṃ. Yassa satipaṭṭhānā bhāvitā, tassa sammappadhānādayo bodhipakkhiyadhammā na bhāvitāti netam ṭhānaṃ vijjatīti ca samānalakkhaṇatāpadesena imamatthaṃ dassetuṃ pāḷiyaṃ “catūsu satipaṭṭhānesu bhāviyamānesu cattāro sammappadhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchantī”tiādi vuttaṃ.

Vipallāsā pahīyanti ujuvipaccanīkabhāvato. “Āhārasamudayā kāyassa samudayo, phassasamudayā vedanānaṃ samudayo, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpa”nti vacanato kāyādīnaṃ samudayabhūtā kabalīkārāhārapphassamanosañcetanāviññāṇāhārākāyādīnaṃ parijānanena pariññātā honti tappaṭipakkhappahānatoti dassento “cattāro āhārā”tiādimāha. Sabbatthāti “upādānehi anupādāno bhavatī”ti evamādīsu.

Tattha yasmā pañca kāmaguṇā savisesā kāye labbhantīti visesena kāyo kāmupādānassa vatthu, sukhavedanassādavasena paralokanirapekkho “natthi dinna”ntiādi parāmāsaṃ uppādetīti diṭṭhupādānassa vedanā, citte niccaggahaṇavasena sassatassa “attano sīlādivasena parisuddhaparāmasanaṃ hotī”ti sīlabbatupādānassa cittaṃ, nāmarūpaparicchedena bhūtaṃ bhūtato apassantassa “attābhiniveso hotī”ti attavādupādānassa dhammā vatthu, tasmā “catūsu satipaṭṭhānesu bhāviyamānesu upādānehi anupādāno bhavatī”ti vuttaṃ.

Yasmā pana vuttanayeneva kāyo kāmāyogassa vatthu, bhavesu sukhaggahaṇavasena bhavassādo hotīti bhavayogassa vedanā, santatighanaggahaṇavasena citte attābhiniveso hotīti diṭṭhiyogassacittaṃ, dhammavinibbhogassa dukkarattā, dhammānaṃ dhammamattatāya ca duppaṭivijjhantā sammoho hotīti avijjāyogassa dhammā, vatthu, tasmā catusatipaṭṭhānabhāvanāya tesu tesam pahānasiddhito yogehi viṣaṃyuttatā vuttā. Eteneva āsavehi anāsavatā, oghehi nittiṇṇatā ca saṃvaṇṇitā hoti kāmāgādīnaṃ eva kāmāyogakāmāsavakāmoghādibhāvato.

Vuttanayeneva kāyo abhijjhākāyaganthassa vatthu, “dukkhāya vedanāya paṭighānusayo anusetī”ti dukkhadukkhavipariṇāmadukkhasaṅkhāradukkhabhūtā vedanā visesena byāpādakāyaganthassa vatthu, citte niccābhinivesavasena sassatassa “attano sīlena suddhī”tiādi parāmasanaṃ hotīti sīlabbataparāmāsassa cittaṃ vatthu, sappaccayanāmarūpadassanābhāvato bhavavibhavadiṭṭhisāṅkhāto idaṃsaccābhiniveso hotīti tassa dhammā vatthūti catusatipaṭṭhānāti yojetabbaṃ.

Vuttanayeneva visesato kāyo rāgasallassa vatthu, vedanā dosasallassa, “cittam niccaggahaṇavasena attābhinivesam attānam seyyādito dahatī”ti cittam mānasallassa, vuttanayeneva dhammā mohasallassa vatthūti catusatipaṭṭhānāti yojetabbam.

Yasmā pana kāyānupassanādīhi kāyavedanācittadhammesu pariññātesu rūpavedanāsaññāsaṅkhārakkhandhā pariññātā honti, citte hi pariññāte saññāpi pariññātāva hoti, tasmā “viññāṇaṭṭhitiyo cassa pariññam gacchantī”ti vuttam.

Tathā visesato kāye sāpekkhā chandāgatiṃ gacchatīti kāyo chandāgatiyā vatthu, vuttanayeneva vedanā byāpādassa nimittanti sā dosāgatiyā vatthu, santatighanaggahaṇavasena sarāgādicitte sammoho hotīti mohāgatiyā cittam, dhammasabhāvānavabodhena bhayaṃ hotīti bhayāgatiyā dhammā vatthūti catusatipaṭṭhānabhāvanāya agatigamanappahānam hotīti āha “agatigamanehi ca na agatiṃ gacchatī”ti.

“Akusalassa somanassassa vasenā”ti idaṃ “ayampi attho sambhavatī”ti katvā vuttam. “Sukhāya vedanāya rāgānusayo anusetī”ti pana vacanato sukhavedanāggahaṇena tatthānusayanena samudayasaccaṃ desitanti veditabbam. Desitam dukkham ariyasaccanti dukkhadukkhaggahaṇena sātisaṃ dukkham ariyasaccaṃ pakāsitam hotīti pāliyaṃ “dukkham ariyasaccaṃ desita”nti vuttam. Sahacaraṇādīsu yaṃ vattabbam, taṃ heṭṭhā niddesavāraṇṇanāyaṃ vuttam.

Lakkhaṇahāravibhaṅgavaṇṇanā nīṭṭhitā.

6. Catubyūhahāravibhaṅgavaṇṇanā

25. Hārānanti niddhāraṇe sāmivacanam. Hāresu imassa catubyūhahārassa visesato suttassa byañjanavicayabhāvatoti yojanā. Tena vuttam “byañjana...pe... dassetī”ti. Yāyāti niruttiyā.

Yathārahanti saṃvaṇṇiyamāne sutte yaṃ yaṃ arahati nibbacanam vuttam, taṃtaṃlokasamaññānurodheneva. Pubbabhāgaṇipadā sampādetvā pacchā saccābhisamayaṃ pāpuṇātīti āha “sammuti...pe... hotī”ti, taṃtaṃpaññattiggahaṇamukhena paramatthaggaṇam hotīti evaṃ vā iminā sambandho.

Yamidaṃ anindriyabaddharūpasantānam sandhāya “ubhayamantarenā”ti idha vuttam. Otaraṇahāre panassa dvārappavattaphassādidhamme sandhāya vuttabhāvaṃ dassetuṃ “ubhayamantarenāti phassasamuditesu dhammesū”ti attho vutto. Aṭṭhakathācariyā panāhu “antarenāti vacanam pana vikappantaradīpana”nti. Tasmā ayamettha attho - na imaṃ lokaṃ, na huraṃ lokaṃ, atha kho ubhayamantarenāti. Aparo vikappo - ubhayamantarenāti vā vacanam vikappantarābhāvadīpanam. Tassattho - na imaṃ lokaṃ, na huraṃ lokaṃ nissāya jhāyati jhāyī, ubhayamantarena pana aññaṃ ṭhānam atthīti.

Yepi ca “antarāparinibbāyī, sambhavesī”ti ca imesaṃ suttapadānam attham micchā gahetvā atthi eva antarābhavoti vadanti, tepi yasmā avihādīsu tattha tattha āyuvemajjham anatikkamitvā antarā aggamaggādhigamena anavasesakilesaparinibbānena parinibbāyantīti antarāparinibbāyī, na antarābhavabhūtoti purimassa suttapadassa attho. Pacchimassa ca ye bhūtā eva, na puna bhavissanti, te hi khīṇāsavā, purimapadehi “bhūtā”ti vuttā. Tabbiparītatāya

sambhavaṃ esantīti sambhavesino. Appahīnabhavasamyojanattā sekkhā, puthujjanā ca. Catūsu vā yonīsu aṇḍajalābujasattā yāva aṇḍakosaṃ, vatthikosañca na bhindanti, tāva sambhavesī nāma. Aṇḍakosato, vatthikosato ca bahi nikkhantā bhūtā nāma. Saṃsedajaopapātikā ca paṭhamacittakkhaṇe sambhavesī nāma, dutiyacittakkhaṇato paṭṭhāya bhūtā nāma. Yena vā iriyāpathena jāyanti, yāva tato aññaṃ na pāpuṇanti, tāva sambhavesī, tato paraṃ bhūtāti attho, tasmā natthīti paṭikkhipitabbaṃ. Sati hi ujuke pāḷianugate atthe kiṃ aniddhāritasāmatthiyena antarābhavena attabhāvaparikkappitena payojananti.

Yaṃ pana ye “santānavasena pavattamānānaṃ dhammānaṃ avicchedena desantaresu pātubhāvo diṭṭho. Yathā taṃ vīhiādiaviññāṇakasantāne, evaṃ saviññāṇakasantānēpi avicchedena desantaresu pātubhāvena bhavitabbaṃ. Ayañca nayo sati antarābhave yujjati, nāññathā”ti yuttiṃ vadanti. Tehi iddhimato cetovasippattassa cittānugatikaṃ kāyaṃ adhiṭṭhahantassa khaṇena brahmalokato idhūpasaṅkamane, ito vā brahmalokagamane yutti vattabbā. Yadi sabbattheva vicchinnadese dhammānaṃ pavatti na icchitā, yadipi siyā “iddhivisayo acinteyyo”ti, taṃ idhāpi samānaṃ “kammavipāko acinteyyo”ti vacanato, tasmā taṃ tesam matimattameva. Acinteyyasabhāvā hi sabhāvadhammā, te katthaci paccayavisesena vicchinnadese pātubhavanti, katthaci avicchinnadese ca. Tathā hi mukhaghosādīhi aññaṃmiṃ dese ādāsapabbatappadesādike paṭibimbapaṭighosādikaṃ paccayuppannaṃ nibbattamānaṃ dissati, tasmā na sabbam sabbattha upanetabbanti ayamettha saṅkhepo. Vitthārato pana paṭibimbassa udāharaṇabhāvasādhanādiko antarābhavavicāro kathāvatthuppakaraṇassaṭṭikāyaṃ gahetabbo.

Apāre pana “idhāti kāmabhavo, huranti arūpabhavo, ubhayamantarenāti rūpabhavo vutto”ti vadanti, “idhāti paccayadhammā, huranti paccayuppannadhammā, ubhayamantarenāti paṇṇattidhammā vuttā”ti ca vadanti, taṃ sabbaaṭṭhakathāsu natthi, tasmā vuttanayeneva attho veditabbo. Avasiṭṭhaṃ rūpanti āpodhātuākāsadhātūhi saddhiṃ lakkhaṇarūpāni, ojañca sandhāyāha anindriyabaddharūpassa adhippetattā. Tassa khīṇāsavassa taṃ nibbānārammaṇaṃ cittaṃ na jānanti na ñāyanti “jhāyamānā”ti vuttattā. Sesam suviññeyyameva.

Catubyūhahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Āvaṭṭahāravibhaṅgavaṇṇanā

29. Akusalānaṃ dhammānaṃ viddhaṃsanasabhāvattā, akusalānaṃ vā pajahane kusalānaṃ sampādane paṭṭhapanasabhāvattā ārambhadhātu. Tathābhūtāti sīlādīhi samaṅgibhūtā. Kāmadhātuādikā tidhātuyova tedhātu. Tassa abhibhavanato tedhātuissaro maccurājā. Anādimatisaṃsāre cirakālaṃ laddhapatiṭṭhāpi acirakālaṃ bhāvitehi kusalehi dhammehi samucchindanīyattā abalā kilesāti vuttaṃ “abalāṃ dubbala”nti. Tenāha “abalā naṃ balīyanti”ti.

Idaṃ vacanaṃ ayaṃ gāthāpādo. Samādhissa padaṭṭhānanti ettha samādhissa kāraṇaṃ samatānuyoge niyojanatoti yojetabbaṃ. Esa nayo sesesupi. Papañcāti rāgādayova. Tathā ceva saṃvaṇṇitanti desanāya padaṭṭhānabhāveneva atthasaṃvaṇṇanā katāti attho.

Nti taṃ desanaṃ. Tassāti sabhāgādivasena āvaṭṭanassa. Paripakkaññānaṃ viśesādhigamāya. Lābhavinicchayapariggahamacchariyānītiādīsu lābhoti rūpādiārammaṇappaṭilābho. So pariyesanāya sati hotīti pariyesanāggahaṇena gahito. Vinicchayoti “ettakaṃ me rūpārammaṇatthāya bhavissati, ettakaṃ saddādiārammaṇatthāya, ettakaṃ mayhaṃ, ettakaṃ parassa, ettakaṃ paribhuñjissāmi, ettakaṃ nidahissāmī”ti evaṃ pavatto vitakko vinicchayo. So lāpitahetukattā pariyesanamūlakatāya pariyesanāggahaṇeneva gahito, tathā pariggahamacchariyāni. Tattha pariggaho “mama ida”nti pariggaṇhanaṃ. Macchariyaṃ “mayheva hotū”ti parehi sādharmaṇabhāvāsahanaṃ. Tenevassa porāṇā evaṃ vacanatthaṃ vadanti “mayhevidamacchariyaṃ hotu, mā aññesaṃ acchariyaṃ hotūti pavattattā macchariyanti vuccatī”ti. Paribhogatthānaṃ pana vinicchayādīnaṃ paribhogantogadhatā veditabbā. Chandarāgo dubbalarāgo. Ajjhosānaṃ “mama ida”nti taṇhāvasena balavasanniṭṭhānanti āha “chandarāgaajjhosānā taṇhā evā”ti. Ārakkhanimittaṃ dvārapidahanamañjūsāgopanādīnaṃ suṭṭhu rakkhaṇanimittaṃ. Pāpāni karonto paribhoganimittaṃ ratto giddho gadhito mucchito hutvā migova paribhuñjananimittaṃ pamādaṃ āpajjatīti evaṃ pariyenārakkhā paribhoganimittaṃ. Pamādo tividho taṇhāya vasena kathitoti dassento “tividho taṇhāyāti vutta”nti āha.

Avisesena vuttanti “katamena upādānena saupādānā”ti vibhāgena pucchitvāpi “avijjāya ca taṇhāya cā”ti avinibbhujitvā vuttaṃ. Taṇhañca avijjañca caturupādānaṃ vasenāti kāmupādānādīnaṃ catunnaṃ upādānānaṃ vasena vibhajitvā khandhānaṃ dukkhabhāvena dukkhasaccabhāvena saha pariññeyyabhāvaṃ, upādānānaṃ samudayabhāvena samudayasaccabhāvena saha pahātabbabhāvaṃ dassetīti yojanā.

30. “Yo”tiādīnaṃ vutto tividho pamādo pariyesati, ārakkhaṇaṃ karoti, paribhoganimittañcāti sambandho. Pamādo hi pamajjantassa puggalassa bhogaṇaṃ pariyesanāya, ārakkhaṇāya ca hetubhūto kattubhāvena upacarito, paribhogassa pana nimittaṃ. “Tappaṭipakkhenā”ti padassa atthaṃ vivarati “appamādānuyogena”ti, tena samathabhāvaṃ dasseti. Khepanāti khayapāpanā. Vodānapakkhavisabhāgadhammavasenāti vodānapakkho ca so pamādassa visabhāgadhammo cāti vodāna...pe... dhammo, samatho, tassa vasena.

Samathe satīti adhiṭṭhānabhūte jhāne sati, taṃ pādakaṃ katvāti attho. Yā paññāti nāmarūpaparicchedādivasena pavattapaññā. Tenāha “ayaṃ vipassanā”ti. Pahīnesūti pahīyamānesu.

Vodānapakkhanti ārambhadhātuādivodānapakkhaṃ nikkhipitvā. Visabhāgadhammavasenāti pamādavaseneva. Sabhāgadhammavasenāti pubbe nikkhittassa ārambhadhātuādivodānadhammassa samathādisabhāgadhammavasena.

Puna avariyaṇāyaṃ sikkhāpattapariyodāpanaṃ idhādhippetanti āha “taṃ pana arahattena hotī”ti.

Mohasamuṭṭhānatā vuttā “moho eva samuṭṭhāna”nti katvā. Aññathā piṣuṇāvācāya dosasamuṭṭhānatā musāvādassa viya mohasamuṭṭhānabhāvā vattabbā siyā.

Kammaṭṭhānaṃ pattānaṃ, appattānaṃ akusaladhammānaṃ “sabbapāpa”nti padena pariggahitattā vuttaṃ “kammaṭṭhānaṃ vuttaṃ”ti.

31. Sesapadānanti “kusalassa upasampadā”tiādīnaṃ gāthāya avasiṭṭhapadānaṃ. Yathādhigatanti attanā adhigatappakāraṃ, pacchā bhūmidisā.

Upari yāpentīti manussalokato upariṭṭhimam devalokam gamenti.

32. Yathāvuttassa dhammassāti sīlassa ca maggassa ca. Taṇhāvijjādīnanti ādisaddena tadekaṭṭhakilesā gayhanti, tesam padaṭṭhānadharmā ca. Samathavipassanādīnanti ādisaddena sāmāññaphalānam saṅgaho. Yadaggena cettha “nirodho rakkhatī”ti vutto, tadaggena maggo rakkhaṇakiriyāya karaṇam vuttaṃ “yena rakkhatī”ti. Visabhāgadhammavasena purimāni sabhāgadhammāvaṭṭanavasena pacchimāni saccāni niddhāritānīti yojetabbaṃ.

Āvaṭṭahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vibhattihāravibhaṅgavaṇṇanā

33. Dhammesūti puññādidānādibhedabhinnesu sabhāvadhammesu. Tattha labbhamānoti tesu yathāvuttesu dhammesu labbhamāno. Bhūmivibhāgoti kāmāvacarādidassanādibhūmippabhedo. Padaṭṭhānavibhāgoti te puññādidhammā yesam padaṭṭhānam, tesam vā ye dhammā padaṭṭhānam, tabbibhāgo. Yesam suttānanti mūlapadaṭṭhānabhūtānam saṃkilesabhāgiyādīnam catunnam suttānam vasena. Asaṅkaravavatthānena hi etesu suttesu sātisayaṃ dhammā vibhattā nāma honti. Tenāha “visesato”ti. Yadi evaṃ kasmā vāsanābhāgiyanibbedhabhāgiyasuttāni evettha gahitānīti? Nayidamevaṃ nikkhamanapariyosānabhāvena itaresampi gahitattā. Yato hi nissatā vāsanābhāgiyā dhammā, te saṃkilesabhāgiyā. Yaṃpariyosānā nibbedhabhāgiyā dhammā, te asekkhabhāgiyāti dvayaggahaṇeneva itarampi dvayaṃ gahitameva hoti. Tenāha “imesam catunnam suttānam desanāyā”ti. Imāni cattāri suttānīti pāḷiyā, vakkhamānāya desanāya vā itaradvayaṃsaṅgaho daṭṭhabbo, na paṭikkhepo.

Tenevāti niyamassa akatattā, tato ca tena tannissitena ca brahmacārī bhavatīti siddham hoti. Eva-saddo vā samuccayattho daṭṭhabbo. Siyā tassa paṭikkhepoti tassa aṭṭhasamāpattibrahmacariyassa siyā paṭikkhepo. Evaṃ sati sāvasesā desanā siyā.

Tadaṅgādippahānadvayaṃ padaṭṭhānabhūtaṃ idha gaṇanūpagaṃ na hotīti “samucchedapaṭippassaddhippahānānam vasenā”ti vuttaṃ. Tathā hettha keci “tenevā”ti paṭhanti. “Teneva brahmacariyenāti paṭhantī”ti idaṃ “saṃvarasīle ṭhito”ti ettha vuttaṃ pāḷivikappaṃ sandhāya vadati. “Yasmā...pe... vakkhatī”ti idaṃ pacchimapāṭhasseva yuttatāya kāraṇavacanāṃ.

Katham mantāti? Anibbedhasabhāvattā mahaggatapuññānam na nibbedhabhāgiyasuttēna saṅgaho, vāsanābhāgiyattā pana vāsanābhāgiyasutteneva saṅgahoti. Tadupasaṅgā hi pacchimo eva pāṭho yuttataro. Itarathā sāvasesā desanā bhaveyya. Tenāha “na hi...pe... desetī”ti.

Saṃkilesabhāgiyaasekkhabhāgiyānam parato vakkhamānattā vuttaṃ “vakkhamānānam...pe... vasenā”ti. “Sabbato”ti idaṃ pubbaparāpekkham. Tassa parāpekkhatāya “sabbatobhāgena ekādasasu ṭhānesu pakkhipitvā”ti aṭṭhakathāyaṃ yojitaṃ. Tattha padādi ke vicayahārapadatthe sandhāya “ekādasasu ṭhānesū”ti vuttaṃ. Pubbapekkhatāya pana “sabbatobhāgena desanāya phalenā”tiādinā yojetabbaṃ.

Saṃkilesabhāgiyānam taṇhāsaṃkilesādinā desanānayo veditabbo. Phalaṃ apāyadukkheṇa manussesu dobhaggiyena. Asekkhabhāgiyānam asekkhehi sīlakkhandhādīhi desanānayo. Phalaṃ aggaṃ phalaṇa ca anupādisesāya ca

nibbānadhātuyā veditabbaṃ. Itaresaṃ pāliyaṃ vuttameva.

Kāmarāgabyāpādauddhambhāgiyaṃyojanaggahaṇena saṃkilesabhāgiyānaṃ, virāgaggahaṇena asekkhaggahaṇeneva ca asekkhabhāgiyānaṃ vakkhamānattā vuttaṃ “vakkhamānānaṃ...pe... vasenā”ti.

Padapadatthavicārayuttiniddhāraṇamukhena dhammavibhattiādivicāro kātābboti dassetuṃ pāliyaṃ “vicayena...pe... tabbānī”ti vuttanti aṭṭhakathāyaṃ “vicayena...pe... dasseti”ti vuttaṃ.

34. Evanti iti. Dhammeti vuttasabhāgadhamme. Sādhāraṇāsādhāraṇabhāvehi sāmāññavisesena viṣiṭṭhehi. Dve dhammā sādhāraṇāti dve ime dhammā yehi sabhāgadhammā sādhāraṇā nāma honti. Katame dve? Nāmaṃ, vatthu ca. Tattha nāmaṃ nāmapaññatti, taṃmukheneva saddato tadatthāvagamo. Saddena ca sāmāññārūpeneva tathārūpassa atthassa gahaṇaṃ, na visesarūpena, tasmā saddavacanīyā atthā sādhāraṇārūpanāmāyattagahaṇīyatāya nāmasādhāraṇā vuttā. Vatthūti pavattiṭṭhānaṃ. Yattha hi ye dhammā pavattanti, tesaṃ sabbesaṃ te dhammā sādhāraṇāti pavattiṭṭhānaṣaṅkhātānaṃ vatthūnaṃ sādhāraṇā. Yasmā panidaṃ dvayaṃ tesaṃ dhammānaṃ sādhāraṇabhāve pakatibhūtaṃ sabhāvabhūtaṃ, tasmā vuttaṃ “dve dhammāti duve pakatiyo”ti. Ekasantatipatitātāyāti samānasantatipavattiyā. Tenāha “samānavatthukā”ti. Dassanapahātabbānañhi yathā micchattaniyatasattā pavattiṭṭhānaṃ, evaṃ aniyatāpīti ubhaye hi te samānavatthukā. Esa nayo itaresupī. Sakkāyadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsā hi bhinnasabhāvāpete dhammā dassanena pahātabbatam nātivattantīti te nāmasāmāññataṃ pattā, rūparāgādayo ca bhāvanāya pahātabbatanti āha “pahānekaṭṭhā nāmasādhāraṇā”ti. Yathā pana “vatthūnaṃ sādhāraṇā vatthusādhāraṇā”ti ayamatto labbhati, evaṃ “vatthunā sādhāraṇā vatthusādhāraṇā”ti ayampi attho labbhatīti dassento “sahajekaṭṭhā vatthusādhāraṇā”ti āha. Te hi aññamaññaṃ phusanādisabhāvato bhinnāpi yasmiṃ pavattanti, tena vatthunā sādhāraṇā nāma honti. Ettha ca labbhamānampi kusālādināmasādhāraṇaṃ anāmasitvā vatthusādhāraṇā tāva yojitāti veditabbā. Paṭipakkhādīhīti ādisaddena samānaphalatāsahabyatādike saṅgaṇhāti. Sesapadesūti “puthujjanassā”tiādivākyesu. Kathaṃ? Tattha hi puthujjanassa, sotāpannassa ca sambhavato anāgāmino, arahato ca asambhavatotiādinā yojetabbaṃ.

Kathaṃ te odhiso gahitāti kenākārena te “sādhāraṇā”ti vuttadhammā bhāgasō gahitā. “Amukassa, amukassa cā”ti ayañhettha attho. Sāmāññabhūtā dhammā sādhāraṇā nāma, evaṃ sante kathaṃ tesaṃ micchattaniyatāniyatādivasena vibhāgena pavattiṭṭhānatā vuccati, na vattabbanti adhippāyo. Atha vibhāgena taṃ vattabbaṃ, nanu te sādhāraṇāti na vattabbamevāti? Evaṃ sādhāraṇāti micchattaniyatānaṃ, aniyatānanti imesaṃ ubhayesaṃyeva te dhammā sādhāraṇā. Tenāha - “na sabbasattānaṃ sādhāraṇatāya sādhāraṇā”ti. “Yasmā”tiādinā tattha kāraṇamāha, tenetaṃ dasseti “keci dhammā kesañcīdeva dhammānaṃ sādhāraṇā honti, aññesaṃ asādhāraṇā”ti. Tenāha “paṭiniyatañhi tesaṃ pavattiṭṭhāna”nti.

Itarathāti aniyatapavattiṭṭhānatāya sabbesaṃ sādhāraṇā, asādhāraṇā vā siyumaṃ, tathā sati. Tathā vohāroti “sādhāraṇā, asādhāraṇā”ti ca ayaṃ vohāro sāmāññā eva na bhavēyya. Ete eva dhammāti “sādhāraṇā”ti vuttadhammā eva. Evanti “micchattaniyatāna”ntiādinā vuttappakārena. Niyatavisayā

paricchinnavattitthānā. “Yopī”tiādi puggalādhittānena vuttassevatthassa pākaṭakaraṇaṃ. “Na hī”tiādinā anwayato, byatirekato ca tamevattham vibhāveti. Sesepīti “bhāvanāpahātabbā”ti evamādimhipi.

Paccattaniyatoti pātipuggaliko. Itarassāti apaccattaniyatassa. Tathāti asādhāraṇabhāvena. Koci dhammo kañci dhammaṃ upādāya sādharmaṇopi samāno tadaññaṃ upādāya asādhāraṇopi hotīti āha “sādharmaṇāvidhuratāyā”ti. Tenāha “taṃ taṃ upādāyā”tiādi. Tathā hi “dhammatā”ti vuttapaṭhamamaggaṭṭhatā dīpitā, tādīsānaṃ eva anekesaṃ ariyānaṃ vasena sādharmaṇāti. Paṭhamassāti aṭṭhamakassa. Dutiyassāti sotāpannassa. Puna aṭṭhamakassāti “aṭṭhamakassa, anāgāmiṣṣa cā”ti ettha vuttaaṭṭhamakassa. Tenāha “anāgāmiṣṣamaggaṭṭhassā”ti. Aggaphalaṭṭhato paṭṭhāya paṭilomato gaṇiyamāno paṭhamamaggaṭṭho aṭṭhamako, maggaṭṭhatāya, paṭṭhamānakilesatāya ca sabbepe maggaṭṭhā aṭṭhamakā viyāti aṭṭhamakā, “ekacittakkaṇato uddhaṃ na tiṭṭhatīti aṭṭhamako”ti apare niruttinayena. “Sekkā”ti nāmaṃ sādharmaṇanti sambandho. Itaresūti “bhābhābhābhā”ti vuttasu anariyesu. Tenāha pāliyaṃ “hīnukkaṭṭhamajjhimaṃ upādāyā”ti.

Niyāmāvakkantiyāti avakkantaniyāmatāya. Nāṇuttarassāti nāṇādhikassa. Tathāvidhapaccayasamāyogeti nāṇavisesapaccayasamavāye. Yathā hi nāṇabalena dandhābhīṇatā na hoti, evaṃ paṭipadāpaṭipannopi sukhena visosiyatīti. Sā hi sukhāpaṭipadā khippābhīṇā taṃsamaṅgino nāṇuttarattā vipassanāya padaṭṭhānanti vuttā.

Dhammato anapetā cintā dhammacintā, yonisomanasikārena pavattitattā dhammesu cintā, dhammo vā nāṇaṃ, tasmā dhammāvahā cintā dhammacintā, cintāmayaṇāṇassa hetubhūtā cintāti attho.

Pāliyaṃ sutamayapaññāggahaṇena “ye te dhammā ādikalyāṇā...pe... tathārūpāssa dhammā bahussutā hontī”tiādi suttapadasaṅgaho attho pariggahito, tathā yonisomanasikāraggaṇaṇa “so ‘anicca’nti yoniso manasi karotī”tiādinā vutto upāyamanasikāro pariggahito. Sammādiṭṭhiggaṇaṇa “sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissita”ntiādinā vuttā sammādiṭṭhi pariggahitāti dassento āha “atha kho...pe... dassetu”nti. Sesanti “dhammasvākkhātātā”ti evamādi.

Yassa ca pubbe attho na saṃvaṇṇito, tattha kalyāṇamittatāya āyatanagato pasādo, cittavūpasamo ca phalanti dassento “sappurisa...pe... padaṭṭhāna”nti āha. Attasammāpaṇihitattā pāpajegucchinibbidābahulova hotīti dassento āha “attha...pe... padaṭṭhāna”nti. Dhammo svākkhāto ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā sabbasampattipāripihetūti dassento “dhammasvākkhātātā...pe... padaṭṭhāna”nti āha. Kusalamūlaropānā hi samāpattipariyosānāti. Saṅghasutṭhutāya saṅghassa sutṭhubhāvāya saṅghassa sappatissatāya “sutṭhu, bhante”ti vacanasampatīcchanabhāvāya. Itaraṃ suviññeyyameva.

Vibhattihāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Parivattanaḥāravibhaṅgavaṇṇanā

35. Sammādiṭṭhissa...pe... nijjīṇṇā bhavatīti ettha yathā maggassammādiṭṭhivasenattho vutto, evaṃ kammassakatākammaṭṭhassammādiṭṭhīnampi vasena attho labbhateva. Kammaṭṭhakathā hesā. Yathāvuttenākārenāti “avimuttāva samānā”ti,

“avimuttiya”nti ca vuttappakārena. Micchābhīnivesavasenāti asammāsambuddham eva sammāsambuddhoti, aniyyānikaṃ eva niyyānikoti, asantaṃ eva pana santanti, anariyaṃ eva ariyoti viparītābhīnivesavaseṇa. Micchādhimokkhoti ayāthāvapasādo, ayāthāvasanniṭṭhānaṃ vā. Uppannamoho micchāvimuttiññāḍassananti sambandho.

36. Vādānaṃ vā anuvādā vādānuvādā, tesāṃ vādānaṃ upādāti attho. Vādānupavattiyoti vādānaṃ dosānaṃ anupavattiyo.

Antadvayaparivattananti kāmasukhaattakilamathānuyogasaṅkhātassa antadvayassa paṭipakkhavasena parivattanaṃ.

Etesupi vāresūti “niyyāniko dhammo tesāṃ adhammo, sukho tesāṃ adhammo”ti ca imesu vāresu. Vuttanayenāti yadi attaparitāpanaṃ attano dukkhāpanaṃ dhammo, dhammassa paṭiviruddho adhammo siyā, dukkhassa ca sukhapaṭiviruddhanti jhānamaggaphalasukhassa, anavajjapaccayaparibhogasukhassa ca tesāṃ adhammabhāvo āpajjatīti evaṃ vattabbā. “Yaṃ yaṃ vā panātiādinā”ti idaṃ avasesapāṭhāmasanaṃ. Ettha yaṃ yaṃ vā pana dhammanti yaṃ vā taṃ vā dhammaṃ, kusalaṃ vā akusalaṃ vā iṭṭhaṃ vā aniṭṭhaṃ vāti vuttaṃ hoti. Rocayati vā upagacchati vāti cittaṇa rocati, diṭṭhiyā upagacchatīti. Tassa tassa dhammassa yo paṭipakkhoti tassa tassa rucitassa, upagatassa vā dhammassa yo paṭipakkho nāma. Svassa aniṭṭhato ajjhāpanno bhavatīti yo dhammo assa rucitassa, upagatassa vā dhammassa aniṭṭhato paccanīkato abbhupagato hoti, tena paṭipakkhena desanāya parivattanaṃ parivattano hāroti attho. Tenāha “paṭipakkhassa lakkhaṇaṃ vibhāvetī”ti.

Parivattanaḥāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vevacanahāravibhaṅgavaṇṇanā

37. Aññamaññehīti aññehi aññehi. Āyatinti paccavekkhaṇakāle. Kathaṅcīti yena kenaci pakārena, paṭhamaṃ vuttana pariyaṇa appaṭivijjhanto aparena pariyaṇa paṭivijjheyyāti adhippāyo. Pariyaṇavacanaṃ niddisatīti sambandho. Evaṃ sabbattha. Tasmīṃ khaṇeti pariyaṇavacanassa vuttakkhaṇe. Vikkhittacittānanti ārammaṇantarehi vividhakhittacittānaṃ. Aññavihitānanti aññaṃ cintentānaṃ. Kasmā pana aññaṇa pariyaṇa tadatthāvabodhanaṃ, nanu tena vutte daḥhīkaraṇaṃ hotīti codanaṃ sandhāyāha “tenevā”tiādi. Tattha tadaññesanti tehi vikkhittacittādīhi aññesaṃ, yehi paṭhamaṃ vacanaṃ sammadeva gahitaṃ. Tatthāti vuttavacaneneva punappunaṃ vacane. Adhigataanvatthatāya punarutti parivajjanatthaṃ visesaṇabhāvena tāhi tāhi saññāhipi ayampi saddo imassatthassa vācako, ayampi saddo imassatthassa vācakoti paññāpanehi. Desetabbassa tassa tassa atthassa attano citte upanibandhanaṃ ṭhapanānaṃ. Tatthāti dhammaniruttipaṭisambhidāyaṃ. Bījāvāpanaṃ hetusampādanaṃ.

Evaṃ bhagavato pariyaṇadesanāyaṃ anekāni payoṇāni vatvā idāni attano sammāsambuddhatāya evaṃ tathāgatā buddhalīlāya anekehi pariyaṇeyhi dhammaṃ desentīti dassento “kiṃ bahunā”tiādimāha.

Pāḷiyaṃ “pihā nāma yā vattamānassa atthassa patthanā”ti paccuppannavisayaṃ dassetvā puna anāgatavisayaṃ dassetuṃ “seyyataraṃ vā”tiādi vuttanti “anāgapaccuppannatthavisayā taṇhā pihā”ti āha.

Atthanipphattipaṭipālanāti imasmiṃ vā pade pihāya evatthavasena anāgatapaccuppannatthavisayabhāvadīpanato.

Dhammārammaṇeneva saṅgahitā “dhammārammaṇa”ntveva gahaṇaṃ gatā. Catuvīsati padānīti ettha gehasitadomanassūpavicārādīnaṃ catunnaṃ chakkānaṃ vasena catuvīsa koṭṭhāsā.

38. Sāyeva patthanākārena dhammanandītiādīmāhāti ettha ayamatto - sā eva patthanākārena pavattiyā āsādi-pariyāyena vuttā taṇhā rūpādidhammesu nandanaṭṭhena dhammanandī. Tesā eva piyāyanaṭṭhena dhammapemaṃ. Gilitvā pariniṭṭhapetvā ṭhānato dhammajhosānanti.

Imināpīti na kevalaṃ “paññā pajānanā”tiādiāveṇikapariyāyeneva vevacanaṃ vattabbaṃ, atha kho iminā ādhipateyyādisādhāraṇapariyāyenapi vevacanaṃ vattabbanti attho. Imināva nayanāti etena pariyāyavacanena. Na hi desanattasādhanaṃ “itipi so bhagavā”tiādi-pālinayadassananti dasseti. Balanipphattigatotiādīsu dasasu tathāgatabalesu nipphattiṃ pāripūriṃ gato. Sambodhipahānantarāyadesanā visesacodanāsu visāradabhāvasaṅkhātāni cattāri ṇāṇāni patto adhigatoti vesārajjappatto.

Lobhajjhāsayaṃ ādijjhāsayaṃ visesena ativattoti ajjhāsaya-vītivatto. Atītahetusaṅkhepādisaṅkhepavirahitatāya asaṅkhepasaṅkhātāṃ nibbānaṃ, akuppadhammatāya guṇehi vā asaṅkhepaṃ asaṅkhyeayaṃ gato upagatoti asaṅkhepagato. Sesā suviññeyyameva. Uddheyyanti uddharitabbaṃ.

Dhammānussatiyaṃ evaṃ attho daṭṭhabboti sambandho. Saṃsāradukkhato pāti, santena sukkena rameti cāti vā pāraṃ.

Abhūtapubbattāti anuppannapubbattā, tenassa niccataṃva vibhāveti kenaci devatopasaggādinā anupasajjanīyattā anupasaṭṭhattā.

“Duppassa”ntipi pāli, duradhigamanti attho. Guṇasobhāsurabhibhāvenāti guṇehi sobhāya, sugandhibhāvena ca.

Yathā akkhaṇavedhī puggalo sippanipphattiyā rattandhakāratimisāya acirakkhaṇālokena atisukhumampi dūragataṃ lakkhaṃ vijjhati, evaṃ ariyasāvako sīlasampattiyā atisukhumāṃ nibbānaṃ catusaccadhammaṃ ekapaṭivedheneva paṭivijjhatīti āha “sippaṇca sīlaṃ akkhaṇavedhitāyā”ti. Lokikanti nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ lokuttaradhammaolokanassāpi adhiṭṭhānabhāvato.

Vevacanaḥāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Paññattihāravibhaṅgavaṇṇanā

39. Bhagavato sābhāvikadhammakathāyāti attano bhāvo sabhāvo, sabhāvena nibbattā, tato vā āgatāti sābhāvikā, sā eva dhammakathāti sābhāvikadhammakathā, buddhānaṃ sāmukkaṃsika-dhammakathāti attho, tāya karaṇabhūtāya dhammadesanāya anaññattepi kathādesanānaṃ upacārasiddhena bhedenevaṃ vuttaṃ, avayavasamudāyavibhāgena vā. Tenāha “kā ca pakatikathāya desanā? Cattāri saccāni”ti. Idañhi atthassa desanāya abhedopacāraṃ katvā vuttaṃ. Tassā desanāya paññāpanā. Ayaṃ paññattihāroti saṅkhepeneva paññattihārassa sarūpamāha. Sāti yathāvuttadesanā. Tathā tathāti yathā yathā saccāni desetabbāni, tathā tathā. Kathaṇcetāni desetabbāni? Pariññeyyādippakārena. Yathādhippetanti

adhippetānurūpaṃ, bodhaneyyabandhavānaṃ bodhanādhippāyānukūlanti attho. Atthanti desetabbatthaṃ, dukkhādiatthameva vā. Nikkhipatīti patitthāpeti. Yato “cattāro suttanikkhepā”tiādi aṭṭhakathāsu vuccati.

Tatthāti nikkhepadesanāyanti attho. Maggapakkhiyāti dukkhasaccato bahikatāti adhippāyo.

Yasmiṃ tñāneti yasmiṃ bhavādisaṅkhāte tñāne. Yathāvuttā desanāti caturāhārapaṭibaddharāgādimukhena vaṭṭadīpanī vuttappakārā desanā.

41. Teparivaṭṭavasenāti etthāpi “saccesū”ti yojetabbaṃ. Pariññāpaññattīti āhāti sambandho. Ajjhatarato, samāhitoti padadvayena samādhānavisiṭṭhaṃ ajjhataratatābhāvanaṃ dīpeti gocarajjhattatādīpanato. Kevalo hi ajjhattasaddo ajjhatajjhattagocarajjhattesupi vattati. Ajjhataratatāvisiṭṭhañca samādhānaṃ sātisaṃ cittaṭṭhitim dīpetīti imamatthaṃ dasseti “samādhānavisiṭṭhassā”tiādinā.

Āsajjanaṭṭhenāti āsaṅganatṭhena. Tathā dassananti atathābhūtasāpi bhabbarūpassa viya attano vidamṣanaṃ. Alakkhikoti vilakkhiko.

Kāmānanti kāmāvacaradhammānaṃ. Rūpānanti rūpāvacaradhammānaṃ. Nissaraṇanti kāmānaṃ rūpāvacaradhammā nissaraṇaṃ, tesāṃ arūpāvacaradhammā nissaraṇaṃ. Evaṃ taṃsabhāvānanti sauttarasabhāvānaṃ. Tathāti yathā saṅkhatadhammānaṃ nissaraṇabhāvato, kilesasamucchedakassa ariyamaggassa ārammaṇabhāvato ca attheva asaṅkhatā dhātu, tathā vuccamānenāpi kāraṇena attheva asaṅkhatā dhātūti dasseti. Katthaci visayeti asaṅkhatadhātum sandhāya vadati. Aviparītatthoti bhūtattho. “Yato kho bho ayaṃ attā pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti, ettāvatā kho bho ayaṃ attā paramadiṭṭhadhammanibbānappatto hoti, sapakaṭṭhanibbānabhāvino”ti ca evamādīsu upacāravuttisabbhāvato. Yathā taṃ sīhasaddoti yathā “sīho māṇavako”tiādinā māṇavakādīsu upacāravuttinā vattamāno migarāje bhūtatthavisaye diṭṭho, evaṃ nibbānasaddopi kāmaguṇarūpajjhānasamaṅgitāsu upacāravuttiyā vattamāno katthaci visaye aviparītattho. Yattha ca visaye aviparītattho, sā asaṅkhatā dhātu. Hatthatale saāmalakaṃ viya ñeyyaṃ paccakkhato passantassa ekappamāṇassa satthuvacanamevettha pamāṇanti dassento “kiṃ vā etāya yutticintāyā”tiādimāha. “Paṭiññātassa atthassa siddhiyā pakāsanāpaññattī”ti nigamaṃ sandhāyāhāti.

Paññattihāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Otaraṇahāravibhaṅgavaṇṇanā

42. Indriyehīti karaṇe karaṇavacanaṃ “maggena gacchatī”tiādīsu viya, “pharasunā chindatī”ti evamādīsu viya ca. Otaraṇāti anuppavesanā.

Paññākkhandhe saṅgaṇhanavasena sammāsaṅkappo viyāti yojanā. Adhicittaanuyuttānaṃ saddahanussahanupaṭṭhānasamādahanehi saddhādīsu upakarontesu eva paññā dassanakiccaṃ sādhetīti dassento “saddhā..pe... vuttānī”ti āha. No ca bhavaṅgāti tesāṃ saṅkhārānaṃ pavattikāraṇatābhāvaṃ dasseti.

43. Tathā vuttoti “nissayo”ti vutto. Cetanāsīsena taṇhaṃ eva vadati cetanāsahacaraṇato.

Rattassāti maggena asamucchinnarāgassa. Yena puggalo “ratto”ti vuccati, tassa rāgassa sambandhinī sukhā vedanā vuttā tattha tassa anusayanato. Tenāha “sukhāya...pe... vutta”nti. Esa nayo sesesupi. Tenāha “tathā”tiādi.

Tāni eva indriyānīti sukhasomanassupekkhindriyāni. “Saṅkhārapariyāpannānī”ti vacanaṃ sandhāyāha “idha vedanāsīsenā cetanā vuttā”ti. Na hi vedanā saṅkhārakkhandhapariyāpannā hoti. Taṇhāya, diṭṭhiyāti ca upayoge karaṇavacananti dassento “taṇhāyā”tiādimāha. Idāni upayogavaseneva “taṇhāyā”tiādināṃ atthaṃ dassetuṃ “yathā vā”tiādimāha. Tattha sesadhammānanti taṇhāvajjitaavisitṭhadhammānaṃ. Taṇhāya nissayabhāveti yadā taṇhā tesam nissayo hoti.

Taṇhāya sesadhammānaṃ paccayabhāveti yadā sesadhammā taṇhāpaccayā honti. “Karajakāyasannissitā”ti iminā vedanādikkhandhattayanissitāpi gahitā kāyappassaddhibhāvato. Kāraṇabhāvanti paramparahetubhāvaṃ. Taṇhādiṭṭhiupayenāti diṭṭhiupayena ca diṭṭhisahagatatāṇhāupayena ca.

“Āgatīti idhāgati, gatīti peccabhavo”ti padadvayena vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ pāliyaṃ “āgatigatīpi na bhavanti”ti vuttaṃ. Idha huranti dvārārammaṇadhammā dassitā āsannadūrabhāvehi dvārārammaṇehi vinivattetvā gahitattā. Idha dvārappavattadhammā “ubhayamantarenā”ti padassa atthabhāvena vuttā. Catubyūhahāre pana anindriyabaddharūpadhammā tathā vuttā. Kāraṇabhūtena anantarapaccayabhūtena, upanissayapaccayabhūtena ca. Ye dhammā upādāya “attā”ti samaññā, tesam viññāṇādidhammānaṃ abhāvena anuppādadhammataṃ āpāditattāti attho. “Anissitassa calitaṃ natthī”tiādinā paṭilomato paccayabhāvo dassitoti dassento pāliyaṃ “esevanto dukkhassāti paṭiccasamuppādo”ti vatvā nanu “avijjāpaccayā saṅkhārā”tiādiko paṭiccasamuppādoti codanaṃ sandhāya yathāvuttassa paṭiccasamuppādabhāvaṃ dassetuṃ “so duvidho”tiādinā lokiya lokuttaravasena paṭiccasamuppādo vibhatto. Tadattatāyāti vītarāgavimuttiatthātāya. Tabbhāvanti lokuttarapaṭiccasamuppādabhāvaṃ.

Otaraṇahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Sodhanahāravibhaṅgavaṇṇanā

45. Sodheti nāmāti pucchitamatthaṃ hatthatale ṭhapitaāmalakaṃ viya paccakkhato dassento niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvā vivaranto tabbisayaaññāsaṃsayādimalāpanayanena sodheti, evaṃ sodhento ca padassa atthena abhedopacāraṃ katvā “padaṃ sodheti”ccea vuccati. Tenāha “padaṃ sodheti nāmā”ti. Pucchāya vissajjanamevettha sodhananti āha “tadatthassa vissajjanato”ti. Ārabhīyatīti ārambho, desanāya pakāsiyamāno attho. Tenāha “na tāva...pe... pabodhitattā”ti. Idha sodhanaṃ nāma paṭicchannarūpassa atthassa desanānubhāvena vivaṭabhāvakaraṇanti tamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “aññāṇapakkhandaṇa”ntiādi vuttaṃ.

Sodhanahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Adhiṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā

46. Dhārayitabbāti upadhāretabbā, upalakkhitabbāti attho. Vuttameva “sāmaññavisesakappanāya vohārabhāvena anavaṭṭhānato”tiādinā.

Taṃ taṃ phalanti nirayādiṃ taṃ taṃ phalaṃ. Añcitāti gatā. Yonīti ekajāti.
Samānavasena missībhavati etāyāti hi yonī, upapatti. Peccāti maritvā. Ussannatāyāti
vitakkabahulatāya. “Ussannattā”tipi vadanti. Sassatādīhi vā ussannattā. Asurajātiyā
nibbattāpanako asurajātinibbattanako.

Saṅkhāti paññā. Paññāpadhānā ca bhāvanāti āha “paṭisaṅkhāya
paṭipakkhabhāvanāyā”ti.

47. Patthaṭabhāvena pathavī. Sabhāvadhāraṇaṭṭhena, nissattaniijjivaṭṭhena ca dhātu.
Āpīyati, appāyatīti vā āpo. Tejanavasena tikkatāvasena, dhanavasena vā tejo.
Vāyanavasena vegagamanavasena, samudīraṇavasena vā vāyo. Vīsatī ākārāti
kesādayo vīsatī koṭṭhāsā, pakārā vā. Kakkhaḷalakkhaṇādhikatāya kesādī
kakkhaḷalakkhaṇā vuttā.

Pāṭiyekko pathavīdhātukoṭṭhāsoti pathavīkoṭṭhāsamatto, attasuññadhammamattoti
attho. Santappatīti ettha sarīrapakatimatikkamitvā uṇhabhāvo santāpo,
sarīradhanavasena pavatto mahādāho, ayametesam viseso. Yena ca jīriyatīti
ekāhikādijārōgena jarīyatīti ca attho yujjati. “Satavāraṃ tāpetvā tāpetvā udaye
pakkhipitvā uddhaṭṭasappi satadhotasappi”ti vadanti.

Rasarudhiramaṃsamedanāruaṭṭhiatṭhimiñjā rasādayo. Keci nhāruṃ apanetvā
sukkaṃ sattamaṃ dhātum vadanti. Vivekanti visumbhāvaṃ, visadisabhāvanti attho.
Vatthusāṅkhāto hi āhāro pariṇāmaṃ gacchanto pāṇabhakkhagahaṇipadaniya
muttakarīsabhāvehi viya attanāpi visadisarasasaṅkhātāṃ visumbhāvaṃ nibbattento
tabbhāvaṃ gacchatīti vuccati, tathā rasādayopi rudhirādikoṭṭhāsaṃ. Tenāha
“rasādibhāvena vivekaṃ gacchatī”ti.

Sabhāvalakkhaṇatoti asucibhāvena lakkhitaṭṭhato.

48. Yāthāvasarasalakkhaṇanti rasiṭṭhato raso, paṭivijjhitabbo sabhāvo, attano raso
saraso, yāthāvo saraso, yāthāvasaraso yāthāvasaraso eva lakkhitaṭṭhato lakkhanti
yāthāvasarasalakkhaṇaṃ. Atha vā yāthāvasarasalakkhaṇanti aviparītaṃ attano
pavattisaṅkhātāṃ kiccañceva pīlanasaṅkhātāṃ lakkhanañca. “Idaṃ kiccaṃ, idaṃ
lakkhanaṃ”nti avijjāhetu ṇātum na sakkoti, tabbisayaññupattim nivārentī chādetvā
pariyonandhitvā tiṭṭhatīti vuttā. Tena vuttaṃ “jānitum paṭivijjhitum na detī”ti.
Tayidamassā kiccanti kiccato kathitā. Kathitāti ca vuttā, yato ca avijjā
asampaṭivedharasāti vuccati. Jāyati etthāti jāti, uppattitṭhānaṃ. Yadi pi nirodhamagge
avijjā ārammaṇaṃ na karoti, te pana jānitukāmassa tappaṭicchādanavasena
anirōdhamaggesu nirodhamaggaggahaṇassa kāraṇabhāvena pavattamānā tattha
uppajjatīti vuccati, tesampi avijjāya uppattitṭhānatā hoti, itaresaṃ ārammaṇabhāvena
cāti.

Atthānatthanti hitāhitaṃ. Sammohavinodaniyaṃ pana “atthatta”nti vuttaṃ, tattha
attho eva atthattoti atthassa aviparītatādassanatthaṃ dutiyena atthasaddena
visesanaṃ. Na hi ñāṇaṃ anatthe “attho”ti gaṇhātīti. Kāraṇākāraṇanti etthāpi evaṃ
daṭṭhabbaṃ. Atthattanti vā āmeditavacanaṃ sabbesaṃ atthānaṃ
pākaṭakaraṇabhāvappakāsanatthaṃ, phalaṃ phalanti attho, hitapariyāyepi ese va
nayo. Nti atthānatthādikaṃ. Ākāraṇanti atthādikāraṇameva.

Paṭividdhassa puna avekkhanā paccavekkhaṇā. Ducintitacintitādilakkhaṇassa bālassa bhāvo bālyaṃ. Sampajānātīti samaṃ pakārehi jānāti. Balavamoho pamoho. Samantato mohanaṃ sammoho. Duggatigāmikamassa visesapaccayattā avindiyaṃ. Vindatīti labhati. Anavajjadhammānaṃ vijjā viya visesapaccayo na hotīti vindiyaṃ na vindati. Ayaṃ avijjāya vemattatāti ayaṃ “dukkhe aññāṇa”ntiādinā kiccajātilakkhaṇehi vutto avijjāya aviseso. Vijjātiādīnaṃ vuttanayānasārena attho veditabbo.

Pāsāṇasakkharavālikāvirahitā bhūmi saṇhāti “saṇhaṭṭhenā”ti vuttaṃ.

Tattakameva kālanti pañcakappasatāni. Vibhūtaṃ samattikkantaṃ rūpasaññāsāṅkhātāṃ rūpaṃ etāyāti vibhūtarūpaṃ, samāpattinti padattho. Na hi kāci arūpasamāpatti rūpasaññāsahagatā pavattīti. Nirodhasamāpattiyaṃ vattabbameva natthi, tattha nevasaññānāsāññāyatanaśamāpattiyā viṣuṃ gahitattā vuttaṃ “sesāruppasamāpattiyo”ti.

Damathaṃ anupagacchanto duṭṭhasso khaluṅkasso. Uttaridamathāyāti ariyamaggadamathāya.

Itaroti dukkhāpaṭipado khippābhiñño, sukhāpaṭipado ca khippābhiñño. Ubhayatobhāgehitī rūpakāyanāmakāyabhāgehi. Ubhayatoti vikkhambhanasamucchedavimuttivasena.

Anekopīti sabhāvena anekopi. Ekasaddābhidheyyatāyāti sāmāññasaddābhidheyyatāya.

Adhiṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Parikkhārahāravibhaṅgavaṇṇanā

49. “Hinotī”ti padassa atthaṃ dassento “kāraṇabhāvaṃ gacchatī”ti āha anekatthattā dhātūnaṃ. Etīti āgacchati, uppajjatīti attho.

Avijjāyapi hetubhāveti ettha avijjā anantarāya avijjāya anantarasamanantarūpanissayanatthivigatāsevanapaccayehi, anantarāya pana sahaajātāya sahaajātaaññamaññanissayasampayuttaatthiavigatahetupaccayehi, asahaajātāya upanissayaakoṭiyā eva paccayo hotīti veditabbaṃ. Attano phalaṃ karotīti kāraṇanti āha “kāraṇabhāvo ca phalāpekkhāyā”ti.

Nibbattiattho phalattho phalasaṅkhāto attho.

Yo sabhāvoti puññādiabhisāṅkhārānaṃ yo abhisāṅkharaṇasabhāvo, so hetu. Sesapadesūti viññāṇāḍipadesu. Yathāvuttappabhedoti “asādhāraṇalakkhaṇo hetū”tiādinā vuttappabhedo. Yo koci paccayoti janakāḍibhedo yaṃ kiñci kāraṇaṃ. Abhisāṅkharaṇatoti paccakkhato, paramparāya ca nibbattanato.

Parikkhārahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Samāropanahāravibhaṅgavaṇṇanā

50. Suttēna gahitēti suttē vutte. Padaṭṭhānaggahaṇaṃ adhiṭṭhānavisayadassanattamaṃ, vevacanaggahaṇaṃ adhivacanavibhāgadassanattamanti yojanā. Visayādhiṭṭhānabhāvatoti visayasāṅkhātāpavattiṭṭhānabhāvato. Vanīyatīti bhajīyati. Vanatīti bhajati sevati.

Vanuteti yācati, patthetīti attho. Pañca kāmagaṇā kāmataṇhāya kāraṇaṃ hoti ārammaṇapaccayatāya. Nimittaggāho anubyañjanaggāhassa kāraṇaṃ hoti upanissayatāyāti evaṃ sesesupi yathārahaṃ kāraṇatā vattabbā.

51. “Kāye kāyānupassī viharāhī”tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā lakkaṇahāravibhaṅgavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Ayaṃ pana viseso - rūpadhammapariññāyāti rūpūpikaviññāṇaṭṭhitipariññāya.

“Dukkha”nti passantī sā vedanānupassanāti yojetabbaṃ. Vedanāhetupariññāyāti phassapariññāya. “Vedanāvasenā”ti padena attanā uppāditadukkhavasena. Vedanāpariññāyāti vedanūpikaviññāṇaṭṭhitipariññāya. Niccābhinivesapaṭipakkhato aniccānupassanāyāti adhippāyo. Niccasaññānimittassāti niccasaññāhetukassa. Saññāpariññāyāti saññūpikaviññāṇaṭṭhitipariññāya. Paṭhamamaggavajjhataṭṭhi agatigamanassa vuttaṃ “diṭṭhābhinivesassa...pe... agatigamanassa cā”ti.

Sankhārapariññāyāti saṅkhārūpikaviññāṇaṭṭhitipariññāya.

Samāropanahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca hāravibhaṅgavaṇṇanā.

1. Desanāhārasampātavaṇṇanā

“Eva”ntiādi hārasampātadesanāya sambandhadassanaṃ. Tattha purimena upamādvayena suparikammakatamaṇikoṭṭimasadisī, suviracitajambunadābharaṇasadisī ca pāḷi. Tattha katanānāvaṇṇapupphūpahārasadisī, vividharaṃsijālāsamujjalabaddhanānāratanaṇḍalisadisī ca hāravibhaṅgadesanāti dasseti. Pacchimena tassa pañītamahārahe jaṭāhi saddhiṃ dukkaratarataṃ dīpeti. Yāyaṃ gāthā vuttāti yojanā.

52. Yasmāyaṃ hāravibhaṅgavāro nappayojeti yathāvuttena kāraṇena, tasmā sā hāravibhaṅgavārassa ādimhi na paccāmaṭṭhāti adhippāyo. Hārasampātavāro pana taṃ payojetīti yasmā pana hārasampātavāro taṃ gāthaṃ payojeti yathāvutteneva kāraṇena, tasmā “soḷasa...pe... āhā”ti āha. Yojanānayadassananti yojanāya nayadassanaṃ.

Tenāti “taṃ maccuno pada”nti vacanena. Sabbaṃ vipallāsanti dvādasavidhampi vipallāsaṃ. Sāmaññassa...pe... voharīyati yattha patitṭhitam sāmaññaṃ, so viseso. Atthato pana saññādayo eva rūpādivisayaṃ viparītākārena gaṇhante vipallāsoti dassento “saññāvipallāso”tiādimāha.

Indajālādivasena maṇiādiākārena upaṭṭhahante upādānakkhandhapañcake ahaṃmamādikāraṇatāya niruttinayena “attā”ti vuccamāno taṃbuddhivohārapavattinimittatāya attabhāvo sukhādīnaṃ vatthutāya “attabhāvavattū”ti pavuccatīti āha “tehi”tiādi. Tesanti upādānakkhandhānaṃ. Vipallāsānaṃ pavattiākāro “asubhe subha”ntiādi. Visayo kāyavedanācittadhammā. Avijjā ca...pe... eva sammohapubbakattā sabbavipallāsānaṃ. Ca-saddo subhasukhasaññānanti etthāpi ānetvā yojetabbo.

Tatthāyaṃ yojanā - “avijjā ca subhasukhasaññānaṃ paccayo eva, na taṇhā eva, avijjā subhasukhasaññānaṃ paccayo, na niccaattasaññānaṃ evā”ti. Evaṃ santepi purimānaṃ dvinnāṃ viparītasaññānaṃ taṇhā, pacchimānaṃ avijjā visesapaccayoti

dassento āha “tathāpī”tiādi. Avijjāsīsena cettha diṭṭhiyā gahaṇaṃ veditabbaṃ. Tenāha “diṭṭhinivutaṃ citta”nti, “yo diṭṭhivipallāso”ti ca ādi, yathā ca avijjāsīsena diṭṭhiyā gahaṇaṃ, evaṃ diṭṭhisīsena avijjāyapi gahaṇaṃ siyāti āha “diṭṭhisīsena avijjā vuttā”ti. Taṇhāvijjāsu subhasukhasaññānaṃ yathā taṇhā visesapaccayo, na evaṃ avijjā. Niccaattasaññānaṃ pana yathā avijjā visesapaccayo, na tathā taṇhāti dassento “moho visesapaccayo”ti āha.

Pacchimānaṃ dvinnaṃ...pe... hotīti atītaṃse taṇhābhinivesassa balavabhāvābhāvato. Teneva hi “so atītaṃ rūpaṃ attato samanupassati”cceva vuttaṃ, na “abhinandati”ti. Taṇhāvipallāsoti taṇhaṃ upanissāya pavatto vipallāso, na hi taṇhā sayamaṃ vipallāso. Tenāha “taṇhāmūlako vipallāso”ti. Diṭṭhābhinandanavasenaṃ taṇhupanissayadiṭṭhābhinandanavasena, yato so “taṇhāvipallāso”ti vutto. Etenāti “yo taṇhāvipallāso”tiādi pāṭhena. Soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā, pañca paramadiṭṭhadhammanibbānavādā ca, yathā attano gatāya, nibbānappattiyaṃ ca parikappavasena subhasukhākāraggāhino, na evaṃ satta ucchedavādāti āha “yebhuyyenā”ti. Paṭipakkhavasena pīti visuddhivasenapi. Yāva hi upakkilesā, tāva cittaṃ na visujjhateva. Yadā ca te pahīnā, tadā visuddhameva. Tenāha “na hī”tiādi. “Arakkhiteṇa cittenā”ti pālīṃ nikkhipitvā vipallāsamukheneva desanāya niddhāriyamānattā vuttaṃ “yathānusandhināva gāthaṃ niṭṭhapetu”nti.

Mārassāti kilesamārassa. Tassa hi vase ṭhito sesamārānaṃ hatthagato evāti. Tenāha “kilesamāraggahaṇenevā”tiādi.

Mārabandhananti sattamārapakkhe mārassa bandhananti mārabandhanaṃ. So hi kilesabandhanabhūte attano samārakaparise maññati. Tena vuttaṃ “antali...pe... mokkhasī”ti. Itaramārapakkhe mārova bandhananti mārabandhanaṃ. Visaṅkhāro nibbānaṃ.

Mohasampayogato cittaṃ “mūḷha”nti vuttanti rattaduṭṭhānampi mūḷhatāya sabbhāve “mūḷha”nti visuṃ vacanaṃ āveṇīkamohavasena vuttanti dassento “dvinnaṃ momūhacittuppādānaṃ vasaṇā”ti āha. Evanti evaṃ rāgādiakusalappattiyaṃ kusalaḥaṇḍacchedanato arakkhitaṃ cittaṃ hoti, sabbopi micchābhiniveso ettheva saṅghaṃ samosaraṇaṃ gacchatīti āha “micchādiṭṭhi ...pe... veditabba”nti. Sabbepīti “arakkhitaṃ, micchādiṭṭhiḥataṃ, thinamiddhābhībhūta”nti tīhipi padehi vuttadhammā.

Cakkhunāti dvārena. Rūpanti visabhāgavatthusannissitaṃ rūpāyatanaṃ. Nimittaggāhīti “itthī”ti vā puriso”ti vā “subha”nti vā “asubha”nti vā parikappitanimittaṃ gaṇhāti, tassa vā gahaṇasīlo. Anubyañjanaggāhīti hatthapādahasitakathitādippabhede kilesānaṃ anu anu byañjanato anubyañjanasaññite ākāre gaṇhāti, tesaṃ vā gahaṇasīlo. Yatvādhikaraṇanti yaṃ nimittaṃ, nimittānubyañjanaggahaṇanimittanti attho. Evaṃ “cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharanta”nti, yo “nimittaggāhī, anubyañjanaggāhī”ti ca vutto puggalo, tamenāṃ cakkhundriyaṃ cakkhudvāraṃ asaṃvutaṃ satikavāṭeṇa apihitaṃ katvā vattantaṃ, tassa ca rūpassa itṭhākāraggahaṇe abhijjhā, anitṭhākāraggahaṇe domanassaṃ, asamapekkhane moho micchābhinivese micchādiṭṭhīti evaṃ abhijjhābyāpādā, aññe ca lāmakatṭhena pāpakā akosallasambhūtaṭṭhena akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ anu anu pavatteyyuṃ.

Tassa saṃvarāya na paṭipajjati tassa cakkhudvārassa saṃvarāya satikavāṭeṇa pidahanatthaṃ na paṭipajjati. Sā pana appaṭipatti cakkhundriyassa

anārakkhāsaṃvarassa anuppādoti dassento “na rakkhati...pe... āpajjati”ti āha. Javane uppajjamānopi hi asaṃvaro tena dvārena pavattanato “cakkhundriyāsaṃvaro”tveva vuccatīti. Sesadvāresupi vuttanayeneva attho veditabbo. “Pubbantakappanavasena cā”tiādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassento “saṅkhepato ca vitthāro añño”ti katvā taṃ samuccinanto “yā ca kho imā”tiādimāha.

Yathāvuttā akusalā dhammāti dvādasa akusalacittuppadadhammā, tesam vatthūni vā. Te hi samudayavajjā pañcupādānakkhandhā. “Eva”nti iminā nettipāliyaṃ, aṭṭhakathāyañca niddhāritappakārena. Idhāti imissaṃ “arakkhitena cittenā”ti gāthāyaṃ.

Yadipi desanāhārasampātapāliyaṃ “tasmā rakkhitacittassā”ti gāthā sarūpato na gahitā, atthato pana “tesam bhagavā pariññāyā”tiādinā gahitā evāti tassā gahitabhāvaṃ vibhāvetuṃ “kathaṃ desetī”ti pucchitvā “tasmā rakkhitacittassā”ti gāthaṃ uddhari.

Yonisomanasikārena kammaṃ karontoti “so ‘idaṃ dukkha’nti yoniso manasi karotī”tiādinā nayena vipassanāsaṅkhātena yonisomanasikārena bhāvanākammaṃ karonto, bhāventoti attho. Yathābhūtañāṇanti ñātapariññāya pubbabhāgavipassanāya “avijjāsamudayā rūpasamudayo, avijjānirodhā rūpanirodho”tiādinā samapaññāsāya ākārehi. Nirayagatiyaṃ dukkhadukkhatā, sugativisesa brahmalokekadese saṅkhāradukkhatā, itarattha dve tissopīti dassento āha “yathāsambhavaṃ tividhadukkhatāyogenā”ti.

Desanāhārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vicayahārasampātavaṇṇanā

53. Kusaladhammārammaṇāti kusadalhamme uddissa pavattimattaṃ sandhāya vuttaṃ, na tesam ārammaṇapaccayataṃ idha “kusalā dhammā”ti lokuttaradhammānaṃ adhippetattā. Na hi kadāci anupādāniyā dhammā upādānārammaṇā honti. Phaladhamme uddissa pavattāya taṇhāya gahitattā “kusala...pe... daṭṭhabbo”ti vuttaṃ. Desanāhāreti desanāhārasampāte. Kathaṃ pana kusalabhāvoti “kusalā”ti vacanamattaṃ gahetvā codeti, tañca nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ, pahānetubhāvopissā siyā codakena sampaṭicchitova. “Mānopi duvidho”tiādinā mānassa ca tassā taṇhāya ca sevittabbabhāvo akusalānaṃ pahānāya, kusalānaṃ uppattiyā ca paccayabhāvato.

Nekkkhammassitaṃ domanassaṃ nāma “ariyabhūmiṃ pāpuṇituṃ nāsakkhi”nti anusocato uppannaṃ domanassanti sambandho. Evanti iminā pāliyaṃ vuttappakārena, pihaṃ upaṭṭhapetvā chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate aniccādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvāti yojanā. Iṭṭhārammaṇañcettha yathāvuttaanusocanadomanassuppattīnaṃ yathābhiniviṭṭhassa ārammaṇassa aniṭṭhatāyāti dassanatthaṃ. “Kathaṃ nekkhammavasenā”ti padassa atthaṃ vivaritūṃ “vipassanāvasenā”tiādi vuttaṃ. Vipassanādivinimuttā vā paṭhamajjhānādivasena vuttā kusalā dhammā idha nekkhammaṃ. Anussatiggahaṇena upacārājjhānameva gahitanti “paṭhamajjhānādivasenā”ti vuttaṃ. Ādisaddena dutiyajjhānato paṭṭhāya yāva aggaphalā uparivisesā saṅgahitā. Yāya paññāvimuttiyā.

Upekkhāsatipārisuddhibhāvenāti upekkhājanitasatipārisuddhisabbhāvena.
Kammayogganti vipassanābhāvanādikammassa yoggaṃ anurūpaṃ anucchavikaṃ.
Assaddhiyeti assaddhiyahetu, “assaddhiyenā”tipi paṭhanti, so evattho.
Obhāsagatanti ñāṇobhāsagataṃ. Kāmaṃ pubbepe paññā vuttā, assaddhiyādīhi pana
aññesaṃ kilesānaṃ vidhamanampi paññāya eva hoti, sā ca evaṃbhūtāti
dassanatthaṃ “obhāsagataṃ kilesandhakāre na iñjati”ti vuttaṃ.

Kopo kodho. Appaccayo domanassaṃ. Iddhividhaññādikā cha abhiññā pākaṭā evāti
“dve ca visese”ti vuttadhamme dassetuṃ “manomayiddhi, vipassanāññāncā”ti
āha. Aṅgaṇāni rāgādayo. Upakkilesā abhiijjhāvisamalobhādayo. Anulomanam
tadekaṭṭhatā. Phandanā dubbalā vikkhepappavatti. Balavatī anavaṭṭhānaṃ. Sabbo
micchābhiniveso ayonisomanasikārena hoti, micchāvitakkena ca. Tattha
ayonisomanasikāro akusalacittuppādo tappariyāpanno micchāvitakko vikkhepasahito
evāti vuttaṃ “micchābhinivesahetutāya diṭṭhipakkho”ti vuttañhetam “vitakkopi
diṭṭhiṭṭhānaṃ, ayoniso manasikāropi diṭṭhiṭṭhāna”nti.

Atha vā iñjanāti phandanā, diṭṭhaparittāso. Yathāha “tadapi tesam bhavataṃ
samaṇabrāhmaṇānaṃ ajānataṃ apassataṃ vedayitaṃ taṇhāgatānaṃ
paritassitavipphanditamevā”ti. Atṭhitīti anavaṭṭhānaṃ, diṭṭhivitaṃ. Tena hi
puthujjano kāle sassataṃ, kāle ucchedanti taṃ taṃ diṭṭhiggahaṇaṃ pakkhandanto
sattato paribbhaṭṭhaandho viya, samudde vissatṭhavāhanikā viya, yante yuttagoṇo
viya ca tathā tathā paribbhamati. Tenāha “diṭṭhiyopi diṭṭhiṭṭhānaṃ, vitakkopi
diṭṭhiṭṭhāna”nti ca. Etasmiñca pakkhe micchābhinivesatāya,
micchābhinivesahetutāya ca tassā dve pakkhāti ekadesasarūpekaseso katoti
veditabbaṃ.

“Eva”ntiadinā “so uparima”ntiadināpāḷiyaṃ sambandhaṃ dasseti. Paṭighasaññāti
bhummatthe paccattavacananti dassento “paṭigha...pe... saññāsū”ti āha.
Rūpāvacarasaññāti saññāsīsena rūpāvacarajjhānāni vadati. Nānattasaññāti
nānāsabhāvā, nānāsabhāve vā ārammaṇe saññā. Ṭhapetvā paṭighasaññā
avasitṭhakāmāvacarasaññā hetā. Tā samatikkamatīti tā rūpasaññānānattasaññāyo
ārammaṇehi saddhiṃ sammadeva atikkamati.

Rūpāvacarajjhānobhāsopi kasiṇārammaṇā. Kasiṇanissando hi āruppajjhānuppatti.
Dassananti kasiṇarūpānaṃ dassanaṃ. Abhiijjhābyāpādappahānena saddhiṃ
vīriyārambho upakārako samatho satipassaddhiyo parikkhāraṅgatā vuttā eva.
Satirahitaṃ sammasanaṃ nāma natthīti “yā upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā, ayaṃ
vipassanā”ti vuttaṃ. Tena satisīsena vipassanā gahitāti dasseti. Sammosānaṃ
pahānamāhāti sambandho.

54. Paccuppannasukhaāyatisukhavipākakiriyanirāmisakaṇṇāpurisasevitabhāvehi eva
sesā pāḷiyaṃ etassa samādhissa santapaṇītatādivisesā vuttā, tepi idha saṅgahitāti
tesam padānaṃ atthaṃ dassento “aṅgasantatāyā”tiadināha. Tattha
aṅgasantatāyāti phalajjhānaṅgānaṃ upasantatāya. Kilesadarathasantatāyāti
kilesadarathapaṭippassaddhiyā. Paṇītoti ulāro. Ekodibhāvenāti
maggasamādhisaṅkhātena ekodibhāvena. Ekodibhāvanti samādhānaṃ.
Lokiyasamādhissa paccanīkanīvaraṇapaṭhamajjhānanikantiadinā niggahetabbāni,
aññe ca kilesā vāretabbā. Imassa pana arahattasamādhissa paṭippassaddhakilesattā

na niggahetabbam, vāretabbañca atthīti so maggānantaram samāpattikkhaṇeva appayogeneva adhigatattā, t̥hitattā ca aparihānivasena vā adhigatattā nasasaṅkhāraniggayhavāritagato.

“Sativepullappatto”ti etena appavattamānāyapi satiyā satibahulatāya sato eva nāmāti dasseti. “Yathāparicchinnakālavasenā”ti etena paricchinnasatiyā satoti dasseti.

Vakkhamānenāti “pītipharaṇā”tiādīnā anantaram vakkhamānena. “Pītipharaṇatā”ti pana pāḷi āgatā. Tam “pañcaṅgiko sammāsamādhī”ti samādhiaṅgabhāvena paññā uddiṭṭhāti katvā vuttaṃ. Tato eva aṭṭhakathāyaṃ “pītipharaṇatā”tiādīnañca atthasaṃvaṇṇanā katā. Tattha “so imameva kāyaṃ vivekajena pītisukhena abhisandeti”tiādīnā nayena pītiyā, sukhasa ca pharaṇaṃ veditabbaṃ. Sesam suviññeyyameva.

Samādhivasena samatho uddhaṭoti sabhāvavasena samatho uddhaṭo, na upakāradhammavasenāti adhippāyo.

55. Rāgapaṭipakkhattā samādhissa “adhicittasikkhāya sikkhanto”ti vuttaṃ. Vuttanayānusārenāti “sukhapaṇidhiādisamugghātanena appaṇihito”tiādīnā. Ettha ca saṅkhārānaṃ khaṇabhaṅgurataṃ sammadeva passantassa na rāgo paṭiṭṭhaṃ labhatīti aniccānupassanā rāgacaritassa sappāyā vuttā, tathā saṅkhārānaṃ sabhāvadukkhataṃ sammadeva passantassa pakatīyāpi dukkhitesu dukkhuppādanaṃ vaṇe khārodakasekasadisanti na doso paṭiṭṭhaṃ labhatīti dukkhānupassanā dosacaritassa sappāyā vuttā, tathā saṅkhāresu sammadeva ghanavinibbhoge kate attasuññatāya upaṭṭhahamānāya na moho paṭiṭṭhaṃ labhatīti anattānupassanā mohacaritassa sappāyā vuttāti veditabbaṃ. Rāgapaṭipakkhattā samādhissa “adhicittasikkhāya sikkhanto”ti vuttaṃ. Esa nayo itaresu. Sesamettha suviññeyyaṃ.

Khantibahulo uppannaṃ aratiṃ anabhiratiṃ abhibhuyya viharanto sukhena samāधिṃ adhigacchatīti khantippadhānatāpi samathapakkhahajanassa kāraṇaṃ vuttā. Uṭṭhānaṃ sampajjatīti sampannakāyikavīriyaṃ. Sammākamantavāyāmānaṃ yo kāyikādivikappo vutto pāḷiyaṃ, so nesaṃ kāyikassa payogassa samuṭṭhānavasena veditabbo.

“Khippādhigamo”ti iminā maggāsevanabhāvaṃ dasseti. “Vipassanāya vimuttādhigamo”ti iminā vipassanānubhāvena samucchedavimutti vikkhambhanavimutti viya samathānubhāvenāti dasseti. Lokiyehīti nissakkavacanaṃ. Mahantānanti ulārānaṃ, paṇītānanti attho.

56. Tanti vicayahāraṃ. Viṣaṃvādanahetūnaṃ lobhādīnaṃ pāpadhammānaṃ. Sodhentoti yathā saraṇādivisayā aññāñādisaṃkilesā na pavattanti, evaṃ sodhento. Paripūrentāti yathā sīlaṃ akhaṇḍādibhāvena paripuṇṇaṃ hoti anūnaṃ, evaṃ paripūrentā.

“Tathā paṭipajjanto”ti iminā satthu mahāpatikārabhāvo paripuṇṇo dassitoti paṭhamavāde “dassanābhūmiñca bhāvanābhūmiñcā”ti vuttaṃ.

Yassa atthāyāti yassa yassa pahānatthāya. Tathā paṭipannassāti yathā asubhajjhānādiṃ pādakaṃ katvā anāgāmimaggādiadhigamo hoti, tathā paṭipannassa.

Vadhitanti ghātitaṃ.

“Manussabhūto”ti idaṃ pubbāparāpekkhaṃ katvā “pitā manussabhūto khīṇāsavo”ti ca tathā “mātā manussabhūtā”ti yojetabbaṃ. Bhedānurūpassa sāvanaṃ anussāvanaṃ, bhedānurūpena vā vacanena viññāpanaṃ.

57. Manussattanti manussajātita. Liṅgasampattīti purisabhāvo. Hetūti manovacīpaṇidhānasiddhiyā saddhiṃ pubbahetusampadā. Satthāradassananti satthu sammukhībhāvo. Guṇasampattīti abhiññāsamāpattilābho. Adhikāroti attano sarīranirapekkhaṃ satthu upakāra karaṇaṃ. Chandatāti buddhabhāvāya daḥacchandatā anivattidhammatā.

Na uppajjantīti pana atthīti “na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjatī”tiādi imissā lokadhātuyā tathavā vadantena bhagavatā “kiṃ panāvuso sārīputta, atthetarahi añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavato samasamo sambodhiyanti evaṃ puṭṭho ahaṃ, bhante, ‘no’ti vadeyya”nti vatvā tassa kāraṇaṃ dassetuṃ “aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā”ti imaṃ suttaṃ dassentena dhammasenāpatināva buddhakhettabhūtaṃ imaṃ lokadhātuṃ tṭhapetvā aññattha anuppatti vuttā hotīti adhippāyo.

Khetta-pariggaho kato nāma hoti “idaṃ buddhakhettaṃ nāmā”ti.

Evaṃ tṭhānāṭṭhānabhāvaṃ gatāti vuttappakārena tṭhānabhūtā, vuttanayena vā aññepi yathārahaṃ tṭhānāṭṭhānabhāvena pavattā. Sattapaññattiyā upādānabhūtāti indriyabaddhe khandhe sandhāya vadati.

58. Phalassa paccakkhakāritāti “imassa kammassa idaṃ phala”nti taṃtaṃkammaphalāvabodho. Appadānābhāvoti paccayasamavāye kammassa ekantato phaluppādanaṃ. Tenāha “katūpacitāna”nti.

59. Ajjhositavattunāti taṇhābhīnivesavasena abhinivīṭṭhavattunā. Rūpabhavaarūpabhavādināti bhavataṇhā viya sayamaṃ dasseti.

Khandhattayavasenāti sīlādikkhandhattayavasena. Paṭipadāvibhāgenāti “sabbatthagāminī”ti ādipaṭipadāya bhedenā.

Tatthatatthagāminīti nirayādinibbānanti dvīsu gandhabbaṭṭhānesu tattha tattheva gamanasīlā. Sabbatthagāminīti yathāvuttesu sabbatṭhānesu ca gamanasīlā.

Sañjīvo kālasuttaṃ saṅghāto roruvo mahāroruvo tāpano mahātāpano avīcīti ete aṭṭha mahānirayā. Ekekassa cattāri cattāri dvārāni, ekekasmim dvāre cattāro cattāro gūthanirayādayoti evaṃ soḷasa ussadaniraye vaṇṇenti.

Sakkasuyāmādikō jeṭṭhakadevarājā. Pajāpativaruṇaīsānādayo viya dutiyādiṭṭhānantarakārako paricārako.

Kilesakāmapakkheti “saṅkappo kāmo, rāgo kāmo, saṅkapparāgo kāmoti ettha vuttasaṅkappavasena vuttaṃ. Sopi hi vibādhati, upatāpeti cāti kilesattasambhavato kilesakāmo vutto, na kilesavattubhāvato. Kāmapaṭisaṃyuttoti kāmarāgasāṅkhātena kāmena sampayutto, kāmapaṭibaddho vā. Aññesu ca kāmapaṭisaṃyuttesu dhammesu vijjamaṇesu vitakke eva kāmasaddo dhātusaddo nirulhoti veditabbo vitakkassa kāmasaṅkappavuttiyā sātisaṃyattā. Esa nayo byāpādadadhātuādīsu. Parassa, attano ca dukkhāpanaṃ vihiṃsā. Taṃ tu micchāhi vihiṃsā.

Bījādidhātunānattavasena khandhādinānattaṃ veditabbaṃ. Khandhoti dvidhābhūtaggo.

60. Ajjhāsayadhātūti ajjhāsayasabhāvo. Yathā gūthādīnaṃ sabhāvo eso yaṃ gūthādīheva saṃsandati, evaṃ puggalānaṃ ajjhāsayassevesa sabhāvo, yaṃ dussīlādayo dussīlādikeheva saṃsandanti.

Saddhāmūlakattā kusalakiriyāya vuttaṃ “yaṃ saddhāvasenā”tiādi. Tathā hi vuttaṃ “saddhā bīja”nti. Yaṃ lobhavasena, saddhāvasena ca dosavasena, saddhāvasena ca mohavasena, saddhāvasena cāti yojetabbaṃ. Vīriyavasenāti sammappadhānavīriyavasena. Paññāvasenāti maggasammādiṭṭhivasena.

Akusalassa kammaṣṣa katokāsatāya pāliyaṃ vuttattā “vipākāvaraṇena nivuta”nti vuttaṃ. Taṃ pana nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ kammāvaraṇādīhipi nivutatāya icchitattā. Tathā hi yathā devadattaṃ kokālikaṃ sunakkhattaṃ licchaviputtanti udāhaṭaṃ, yadipi bhagavā paṭivedhassa aṭṭhānataṃ disvā nibbedhabhāgiyadesanaṃ na deseti, vāsanābhāgiyaṃ pana tathārūpassa deseti evāti dassento “saccappaṭivedha”ntiādimāha. Ajātasattuādīnanti ādisaddena saccakādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tassāpi bhagavā anāgate vāsanatthāya dhammaṃ desesi. Satthā hi “anāgate tambapaṇṇidīpe sāsanaṃ paṭiṭṭhahissatī”ti tatthāyaṃ kulaghare nibbatto pabbajitvā kālabuddharakkhitatthero nāma pabhinnapaṭisambhido mahākhiṇāsavo bhavissatīti idaṃ disvā dhammaṃ desesi, so ca tathā ahoṣīti.

Asampunṇeti ekantato vipākadānasamatthatāvasena pāripūriṃ anupagate. Diṭṭhupanissayadiṭṭhisahagatassa kammaṃ sandhāya “kamme asampunṇe”ti vuttaṃ. Tenāha “kilesantarāya missakaṃ kammantarāyaṃ dassetvā”ti.

61. Diṭṭhi panettha padhānabhāvena pāliyaṃ gahitā sīlabbataparāmāsassa adhippetattā. Tathā hi vuttaṃ “yathā puṇṇaṅca govatikaṃ, acelaṅca kukkuravatika”nti. Asampunṇattā eva hi tassa micchādiṭṭhikammasamādānassa tesam bhagavā “cattārimāni, puṇṇa, kammāni”tiādinā dhammaṃ desesi. Tāya ca desanāya te taṃ diṭṭhiṃ paṭinissajjitvā sammatte paṭiṭṭhahiṃsu.

62. Paguṇatāya vodānaṃ paguṇavodānaṃ. Tadeva paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhahitvā dutiyajjhānādiadhigamassa paccayattā vuṭṭhānaṃ nāma hotīti āha “vuṭṭhānaṃ paguṇavodāna”nti. Bhavaṅgavuṭṭhānaṃ bhavaṅguppati. Bhavaṅgacitte hi uppanne taṃsamaṅgisamāpattito vuṭṭhito nāma hoti. Saññāvedayaipaapagamo eva apagamavimokkho.

Idaṃ vuṭṭhānanti idaṃ yathāvuttaṃ kosallaṃ vuṭṭhānahetubhāvato vuṭṭhānaṃ. Tathā hi vuttaṃ “vodānampi tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhāna”nti. Imāya pana vuṭṭhānapāliyā asaṅgahitattā “nirodhasamāpattiyā vuṭṭhānaṃ pālimuttakavuṭṭhānaṃ nāmā”ti sammohavinodaniyaṃ vuttaṃ. Ye pana “nirodhato phalasamāpattiyā vuṭṭhāna”nti pāliyaṃ natthīti vadeyyuṃ, te “nirodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanaṃ phalasamāpattiyā anantarapaccayena paccayo”ti imāya pāliyā paṭisedhetabbā.

63. Ayaṃ cassa āsayoti ettha āsayajānanādinā yehi indriyehi yehi paroparehi sattā kalyāṇapāpāsayaḍikā honti, tesam pajānanaṃ vibhāvetīti veditabbaṃ. Evaṅca katvā indriyaparopariyattaāsayānusayañāṇaṃ visuṃ asādhāraṇatā, indriyaparopariyattanānādhimuttikatāñāṇaṃ visuṃ balatā ca siddhā hoti.

Thāmagatoti ettha thāmagamaṇaṃ nāma aññesaṃ asādhāraṇo kāmarāgādīnaṃ eva āveṇiko sabhāvo veditabbo, yato “thāmagato anusayaṃ pajahatī”ti vuttaṃ.

Āvajjanamatteneva sarati ākaṅkhāyattavuttikattā. Vuttañhi “ākaṅkhapaṭibaddhaṃ buddhassa bhagavato ñāṇaṃ, manasikārapaṭibaddhaṃ buddhassa bhagavato ñāṇa”ntiādi. Sabbaññutaññāṇaṃ viya hi sabbaṃ bhagavato ñāṇaṃ parikammanirapekkhanti.

64. Upakkilesavimuttattāti ettha cittādi eva upakkilesā, nibbattakassa vā kammaṣṣa pāribandhakilesā. Kasiṇakammaaparikkammajhānaṇibbattanakasiṇabhāvo cuddasavidhena cittaparidamaṇaṃ abhiññābhinihāroti sabbatthāpi vīriyabalassa bahūpakārattā vuttaṃ “vīriyabhāvanābalanibbatta”nti. Dibbasadisattāti dibbe bhavanti dibbaṃ, yathāvuttaṃ pasādacakkhu, dibbaṃ viyāti dibbaṃ, aggataṃ abhiññāṇaṃ. Dibbavihāro cattāri rūpāvacarajjhānāni. Tesāṃ vasena nibbattitvā paṭiladdhabbattā dibbaṃ, tena dibbahetukattā dibbanti vuttanti dasseti. Dibbavihārasannissittattāti rūpāvacaracattutthajjhānena nissayapaccayena nibbattattā, tena dibbanissitaṃ dibbanti dasseti. Divusaddaṃ akkharacintakā kīlādīsu paṭhantīti vuttaṃ “taṃ sabbaṃ saddasatthānusārena veditabba”nti. Purimā hi tayo atthā kīlatthassa vasena, itare jutigatiatthavaseneva dassitāti.

Manussūpacāraṇti manussagocaraṃ. Daṭṭhuṃ na sakkā ittarakhaṇattā khaṇapaccuppannaṃ. “Āsannacutikā”tiādinā santatipaccuppannavasena “cavamāne upapajjamāne”ti vuttanti dasseti. “Mohanissandayuttattā”tiādinā sattānaṃ hīnapaṇītattādibhāvassa mohādikammanidānaṇetukataṃ, nissandaphalatañca dasseti. Dibbacakkhussa pādakaṃ etesanti dibbacakkhupādakāni. Tena vuttaṃ “dibbacakkhunā saheva ijjhantī”ti. Tāni hissa paribhaṇḍaṇāni.

Samādiyaṇtīti samādānāni, kammāni samādānāni etesanti kammaṣṣamādānā. Samādātabbanānāvidhakammāti attho purime atthe, dutiye pana kammāni samādāpentīti kammaṣṣamādānā, micchādiṭṭhiyā kammaṣṣamādānā micchādiṭṭhikammaṣṣamādānā, hetuatthe cetāṃ karaṇavacanaṃ.

Taṃ vācanti taṃ ariyānaṃ upavadanavācaṃ. Taṃ cittanti samuṭṭhāpakacittaṃ. Taṃ diṭṭhinti yena micchāgāhena ariye anuddhaṃseti, micchābhinivesaṃ. Ayampettha attho - yathā nāma hetusampannaṃ bhikkhuno visuddhaṃ sīlaṃ, samādhiñca sampādetvā tṭhitassa dandho satuppādo khippābhiniññāya diṭṭheva dhamme aññā, sati vā upādisese anāgāmitā. Evamevaṃ yo ariyūpavādī yathāvuttacittadiṭṭhihi apakkamitvā appatirūpaṃ sabhāvaṃ “mayā, bhante, tumhākaṃ upari vutta”nti accayadesanāya te na khamāpeti, so kāyassa bhedaṃ niraye evāti. Tesu pasannacittassa khamāpanaṇhettha tesāṃ vācādīnaṃ pahānaṃ paṭinissaggova. Ito sāvajjatarāṃ nāma aññaṃ natthi sabbānatthavidhānato, sabbahitasukhaparidhaṃsanato ca.

Kāyassa bhedaṃ idha kāyasaddo attabhāvaṇariyāyoti āha “upādinakkhandhapariccāgā”ti. Tadanantaranti tassa maraṇasaṅkhātassa khandhapariccāgassa anantaraṃ. Abhinibbattakkhandhattho parasaddo, anorimabhūtavatthuviseṣo vā siyā, avadhiviseṣanamatthaṃ vā. Tesu purimaṃ sandhāyāha “abhinibbattakkhandhaggahaṇe”ti, pacchimassa pana vasena “cutito uddha”nti.

Vuttavipariyāyenāti “suṭṭhu caritaṃ, sobhanaṃ vā carita”ntiādinā. Hanananti ghātanaṃ.

Kāraṇākāraṇanti ṭhānāṭṭhānaṃ. Cetanācetanāsampayuttadhamme nirayādinibbānagāmipaṭipadābhūte kammanti gahetvā āha “kamma-paricchedamevā”ti. Kammavipākantaraṃ kammavipākaviseso kammavipākassa vibhāgo. Appetumaṃ na sakkoti aṭṭhamanavamabalāni viya, taṃsadisaṃ iddhi-vidhaññaṃ viya vikubbitumaṃ, etenassa balasadisatañca nivāreti. Jhānādiññaṃ viya vā appetumaṃ, vikubbituñca. Yadihi jhānādipaccavekkhaṇāññaṃ idha chaṭṭhaṃ balanti tassa savitakkasavicāratā vuttā, tathāpi jhānādīhi vinā paccavekkhaṇā natthīti jhānādisahagataṃ ñāṇaṃ tadantogadhaṃ katvā evaṃ vuttaṃ. Atha vā sabbaññutaññaṃ jhānādikiccaṃ viya na sabbaṃ balakiccaṃ kātumaṃ sakkotīti dassetumaṃ “jhānaṃ hutvā appetumaṃ, iddhi hutvā vikubbituñca na sakkotī”ti vuttaṃ, na pana kassaci balassa jhānaiddhibhāvoti daṭṭhabbaṃ.

Vicayahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Yuttihārasampātavaṇṇanā

65. Paṭipakkhapaṭibālā kusalā dhammā uppajjitumeva na sakkonti, uppannāpi sammadeva attano kiccaṃ kātumaṃ asamatthatāya anuppannasadisāti paṭipakkhanivāraṇena kusalānaṃ dhammānaṃ kiccakaraṇabhāvaṃ dassetumaṃ “manacchaṭṭhāni...pe... bhavissatī”ti vuttaṃ. Viharantassāti viharaṇahetu. Viharantoti etthāpi ese-va nayo, tena rakkhita-cittatā vuttanayena ekantato sammāsaṅkappagocaratāya ca saṃvattatīti dasseti. Vuttanayenāti micchāsaṅkappānaṃ avasaraṃ adatvā visodhitane-kkhammādivitakkatāya. Aviparītamevāti kāyādi-asubhādito ādānaṃ. Vinipātabhayanti duggatibhayaṃ. Sabbopi cāyamatthoti “sammāsaṅkappagocaro sammādiṭṭhi bhavissatī”tiādīsu attho yuttiyā yutto eva anarūpakāraṇabhāvato.

Yuttihārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Padaṭṭhānahārasampātādivaṇṇanā

66. Yasmā vā saṃkilesato rakkhita-cittassa tīṇi sucaritāni pāripūriṃ gacchanti, tasmā rakkhita-cittassāti ettha yāyaṃ rakkhita-cittatā, sā kāyasucaritādīnaṃ tiṇṇaṃ sucaritānaṃ padaṭṭhānanti evamettha attho veditabbo. Attādhīnanti attaparādhīnaṃ.

Tato evāti kāraṇaggahaṇena phalassa gahitattā eva.

68. Tattha itisaddoti “paripālīyatī”ti itisaddo.

73-74. Pālīyaṃ pañcīndriyāni tīhi khandhehi saṅgahitānīti ettha saddhāvīriyasatīndriyehi pātimokkhādi tividhaṃ sīlaṃ gahitaṃ sodhetabbattā. Tesanti tehi sīlakkhandaṃ saṅgahito. Samādhīpaññīndriyehi samādhīpaññākkhandhā gahitāti pākaṭoyamattho, tathā sesampīti āha “ito paresu...pe... vuttanayamevā”ti.

76. Hetu-hetusaṃuppannapaccayapaccayuppannasāṅkhātassāti ettha hetupaccayavibhāgo heṭṭhā vuttoyeva.

Padaṭṭhānahārasampātādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Missakahārasampātavaṇṇanā

Idāni yasmā suttesu hārānaṃ yojanānayadassanattā hārasampātadesanā hāravibhaṅgadesanā viya na hārasarūpamattadassanattā, tasmā peṭakopadese āgatanayānusārena aparehi vipariyāyehi hārasampātayojanāvidhiṃ dassento “apicā”tiādimāha. Tattha vijjāvijjāya kusalākusalacittappavattiyā alobhādosalobhadosāpi paramparabhāvena pavattanti nidānabhāvatoti dassento “cha dhammā...pe... mūlānī”ti āha. Yathā ca nidānabhāvena pubbaṅgamatā, evaṃ attano vasevattanenāpi pubbaṅgamatā labbhatevāti vuttaṃ “sādhipatikānaṃ adhipati, sabbacittuppadānaṃ indriyānī”ti. Alobhassāti alobhayuttassa cittuppadassa. Nekkhammacchandenāti kusalacchandena. Nekkhammasaddo pabbajjādīsu niruḷho. Vuttañhi -

“Pabbajjā paṭhamam jhānaṃ, nibbānañca vipassanā;
Sabbepi kusalā dhammā, ‘nekkhamma’nti pavuccare”ti. -

Tesu idha kusalā dhammā adhippetā. Tena vuttaṃ “kusalacchandena”ti. Nekkhammacchandena upanissayabhūtena, na adhipatibhūtena. Idaṃ vuttaṃ hoti - alobhappadhāno ce cittuppadō hoti, nekkhammacchandena upanissayabhūtena mano tassa pubbaṅgamo hoti. Sesapadadvayepi eseṇa nayo.

Yadaggena tesam dhammānaṃ mano pubbaṅgamaṃ, tadaggena tesam jeṭṭham, padhānañcāti vuttaṃ “manoseṭṭhāti mano tesam dhammāna”ntiādi. Manomayatā manena katādibhāvo, so ca manassa tesam sahaṇṇatādīnā paccayabhāvo evāti vuttaṃ “manomayāti...pe... paccayo”ti. Te panāti ettha pana-saddo visesatthadīpako, tenetaṃ dasseti - yadipi tesam dhammānaṃ chandādayopi paccayā eva, indriyādipaccayena pana savisesam paccayabhūtassa manasseva vaseneva vuttaṃ “manomayā”ti. Tattha chandasamudānītāti yathāvuttanekkhammādichandena sammā uddhamuddham nītā, tato samudāgatāti attho. Tato eva nekkhammavitakkādito samuppannattā anāvilasaṅkappasamutṭhānā. Tajjāmanoviññāṇadhātusamphassena sahaṇṇatthānato phassasamodhānā. “Phuṭṭho, bhikkhave, vedeti, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho ceteti”ti hi vuttaṃ. Idaṃ manokammanti kāyaṅgavācaṅgacopanaṃ akatvā saddhāsamannāgatena pasannena manasā pavattaṃ idaṃ kusalaṃ manokammaṃ. Taṃ pana anabhijjhāsahagataṃ, abyāpādasahagataṃ, sammādiṭṭhisahagatanti tividham hoti.

Bhāsatīti avisaṃvādanādinā vācaṅgacopanāvasena pavattentiya vacīviññattiyā sādhetabbaṃ sādhetīti attho, tena kāyadvārato pavattakusalavacīkammampi saṅgahitaṃ hoti. Tathā hi vakkhati “vacīviññattivipphārato, tathā sādiyanato ca bhāsatī”ti. Sabbampi vacīkammaṃ saccādivasena catubbidham. Karotīti attano, paresaṅca hitāhitāni kāraṇākāraṇehi kāyaṅgacopanāvasena pavattentiya kāyaviññattiyā sādhetabbaṃ sādhetīti attho, tena vacīdvārato pavattakusalakāyakammampi saṅgahitaṃ hoti. Tathā ca vakkhati “kāyaviññattivipphārato, tathā sādiyanato ca karotī”ti. Kammāpathavasena gayhamāne paṇātipātādivasena taṃ tividham hoti. Tenāha “iti dasakusalakammāpathādassitā”ti. Dasapuññakiriyavatthuvāsenāpi gāthāya attho yujjati. Tathā hi vakkhati “so pasannacitto”tiādi. Bhāsatīti vā karoti vā kevalaṃ manasā pavattatīti aniyamattho vā-saddo. Tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ.

Dasavidhassa kusalakammassāti dasavidhassa kusalakammāpathakammasa, vakkhamānanayena vā dasapuññakiriyavatthusaṅkhātassa kusalakammasa. Nanu tattha dānādimayaṃ tividhameva puññakiriyavatthu vuttanti? Saccam, taṃ pana

itaresaṃ tadantogadhattā.

“Sukhamanveti”ti saṅkhepena vuttaṃ sukhānugamaṃ vitthārena dassento “idhassu puriso”tiādimāha. Tattha evaṃ santanti evaṃ bhūtaṃ, appahīnānusayo hutvā sukhavedanīyaphassasambhūtaṃ attho.

Tattha “yaṃ mano”tiādinā gāthāttavasena catusaccaṃ niddhāreti. Ādito vavatthāpitesu khandhādīsu khandhamukhena saccānaṃ kathitattā sattānaṃ bhinnarucibhāvato nānāyehi vipassanābhūmikosallatthaṃ, pubbāparasambandhadassanattañca evaṃ vuttaṃ “evaṃ...pe... niddhāretabbānī”ti. Saccamukhena assādādiṃ niddhāretvā desanāhārasampātaṃ yojetuṃ “tattha samudayenā”tiādimāha, taṃ vuttanayameva. Yañhettha aññampi atthato na vibhattaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayattā, uttānatthattā cāti veditabbaṃ.

Mananalakkhaṇeti mananalakkhaṇahetu. “Mananalakkhaṇenā”ti vā pāṭho. Īhābhāvato byāpārābhāvato. Yena pasādena samannāgatattā mano “pasanno”ti vutto, tassa pasādassa kiccaṃ mane āropetvā āha “akālusiyato, ārammaṇassa okappanato ca pasannenā”ti. Tathā sādiyanatoti vācāya vattabbaṃ avatvā phassasādiyanato anujānato. Dutiye tathā sādiyanatoti kāyena kātabbaṃ yathā kataṃ hoti, tathā vācāya saṃvidhānato. Tathā pasutattāti yathā sukhamanveti, tathā upacitattā evāti attho. Tatoti tato kāraṇā, manasā pasannena, bhāsanena, karaṇena ca hetunāti vuttaṃ hoti. Anaññatthāti etasmiṃ pana atthe. Tatoti tato eva. Yo hi pasannamano tena yaṃ bhāsaṃ, karaṇañca, tato eva naṃ sukhamanveti vuttaṃ hoti. Sātabhāvatoti sātavedanābhāvato. Itṭhabhāvatoti manāpabhāvato. Kammato vipākupattiphaladānasamatthabhāvena kammassa nibbattattā vipākasappa anibbattattāti āha “katū...pe... anveti vutta”nti kāraṇāyatta vuttitoti katabhāvahetukattā kammassāti adhippāyo. Asaṅkantitoti yasmiṃ santāne kammaṃ nibbattaṃ, tadanāsantānā saṅkamanato.

Ādhipaccayogatoti saḥajātādhipativasena ādhipaccayuttattā. Saḥajātadhammānāhi taṃsāmpayuttassa manassa vasena pubbaṅgamatā idhādhippetā. Tato evāti ādhipaccayogato eva. Manassāti upayogatthe sāmivacanaṃ. Tesaṃ dhammānanti sambandho. Kusalabhāvo yujjati pasādassa yonisomanasikārahettukattā. Nanu vibhajjabyākaraṇesu tesaṃ sāvakānaṃ saddhā uppajjati? Nāyaṃ saddhā, tadākārā pana akusalā dhammā tathā vuccantīti veditabbaṃ. Tathā hi vakkhati “nāyaṃ pasādo”tiādi. Sukhaṃ anveti yujjati kammassa phaladāne samatthabhāvato. Yathā hi kataṃ kammaṃ phaladānasamatthaṃ hoti, tathā kataṃ upacitanti vuccatīti.

Manopavicārā idha nekkhammasitā somanassūpavicārā, upekkhūpavicārā ca veditabbā kusālādhikārattā. Te pana yasmā cittaṃ nissāyeva pavattanti, nānissāya, tasmā vuttaṃ “mano manopavicārānaṃ padaṭṭhāna”nti. Kusalapakkhassa padaṭṭhānanti ettha kusalo tāva phasso kusalassa vedanākkhandhassa saññākkhandhassa saṅkhārakkhandhassa saḥajātādinā paccayo hoti. “Phuṭṭho, bhikkhave, vedeti, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho ceteti”ti vuttaṃ. Evaṃ vedanādīnampi veditabbaṃ. Saddhādīnampi paccayabhāve vattabbameva natthi. Sabbassāti catubhūmakassa. Kāmāvacarā hi kusālā dhammā yathārahaṃ catubhūmakassāpi kusalassa paccayā honti, evaṃ itarabhūmakāpi.

“Pasannena manasā bhāsatī”ti vuttattā visesato sammāvācāpaccayaṃ bhāsaṃ idhādhippetanti vuttaṃ “bhāsatīti sammāvācā”ti. Tatthāyamadhippāyo “bhāsatīti yamidaṃ padaṃ, iminā sammāvācā gahitā hotī”ti. Karotīti sammākamantoti

etthāpi eseṇa nayo. Suparissuddhe kāyavacīkamme t̥hitassa ājīvapārisuddhi, na itarassāti vuttaṃ “te sammāājīvassa padaṭṭhāna”nti. Tattha teti sammāvācākamantā. Yasmā pana ājīvaṭṭhamake sīle patit̥t̥hitassa uppannānuppannānaṃ akusaladhammānaṃ pahānānuppadanāni, anuppannuppannānaṃ kusalaḍḍhammānaṃ uppādanapāripūriyā ca sambhavanti, tathā sammāvāyāme t̥hitasseva kāyādīsū subhasaññādividdhaṃsinī sammāsati sambhavati, tasmā vuttaṃ “sammāājīvo...pe...padaṭṭhāna”nti. Jeṭṭhakasīlaṃ pātimokkhasaṃvaro, saddhāsādhano ca soti āha “taṃ sīlassa padaṭṭhāna”nti.

Tesanti kāyavacīkamānaṃ. Kammapaccayatāyāti kusalakammahetukatāya.

Padattho ca vuttanayenāti “mananato ārammaṇavijānanato”tiādinā.

Ayaṃ āvaṭṭoti ayaṃ sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanavasena āvaṭṭo. Ettha hi kusalamūlasammattamaggādiniddhāraṇā sabhāgadhammāvaṭṭanā.

Avijjābhavataṇhānaṃ niddhāraṇā visabhāgadhammāvaṭṭanā.

Vibhattihāre padaṭṭhānabhūmivibhāgā vuttanayā, suviññeyyā cāti dhammavibhāgameva dassento “nayida”ntiādimāha. Tattha “nayidaṃ yathārutavasena gahetabba”nti suttassa neyyatthataṃ vatvā “yohī”tiādinā taṃ vivarati. “Dukkameva anvetī”ti kasmā vuttaṃ, nanu yattha katthaci hitesitā kusalamevāti? Nayidamīdisaṃ sandhāya vuttaṃ, adhammaṃ pana dhammoti, dhammañca pana adhammoti dīpanena lokassa sabbānatthabījabhūtesu sakalahitasukhupāyapaṭikkhepakesu titthakaresu asantaguṇasambhāvanavasena pavattamicchādhimokkhaṃ sandhāya vuttaṃ. Yo hi loke appamattakampi puññaṃ kātukāmaṃ pāpikaṃ diṭṭhiṃ nissāya paṭibāhati, sopi gārayho, kimaṅgaṃ pana ariyavinaye sammāpaṭipattiṃ paṭibāhantesūti dukkhaphalāva tattha sambhāvanāpasamsā payirupāsana. Tathā hi vuttaṃ - “na kho ahaṃ, moghapurisa, arahattassa maccharāyāmi, apica tuyhevetāṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ...pe... dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattati”ti, “yo nindiyaṃ pasamsati, sabbassāpi anattassa mūlaṃ bālūpasevanā”ti ca.

Idaṇhi suttanti “manopubbaṅgamā...pe...pada”nti paṭhamāṃ gāthaṃ sandhāya vadati. Etassāti saṃvaṇṇiyamānasuttassa.

Kiccapaññattīti adhipatipaccayasāṅkhātassa kiccassa paññāpanaṃ.

Padhānapaññattīti padhānabhāvassa paññāpanā. Sahajātapaññattīti tesāṃ dhammānaṃ manasā sahabhāvapaññāpanā.

Mahābhūtātīti itisaddo ādiattho, tena mahābhūtāvinābhāvī sabbo rūpadhammo saṅgayhati.

“Manopubbaṅgamā”ti samāsapade “mano”ti padaṃ tadavayavamattanti āha “neva padasuddhī”ti. Tenevāha “manopubbaṅgamāti padasuddhī”ti. “Chāyāva anapāyini”ti idaṃ sukhānugamassa udāharaṇamattaṃ, na yathādhippetatthaparisaṃāpanaṃ. “Sukhamanvetī”ti pana yathādhippetatthaparisaṃāpananti vuttaṃ “padasuddhi ceva ārambhasuddhi cā”ti.

Ekattatāti manopubbaṅgamādisāmaññaṃ sandhāya vadati. Evaṃ sesesupi.

Vemattatā “manopubbaṅgamā”tiādinā sāmāññato vuttadhamme pasādo dhāraṇāya nivattetvā pasannasaṅkhāte visese āvaṭṭhāpanato. Sesesupi eseṇa nayo. Pasādo

sinehasabhāvo, assaddhiyaṃ viya lūkhasabhāvaṃ dosaṃ vinodetīti āha
“byāpādavikkhambhanato”ti. Bahiddhāti saddheyyavatthūṃ sandhāyāha.
Okappanatoti ārammaṇaṃ anupavisitvā anupakkhanditvā saddahanato.

Deyyadhammādayoti ettha ādisaddena saṃvegahirottappakasiṇamaṇḍalādayo
saṅgayhanti. Itthārammaṇādayoti ādisaddena itthamajjhattārammaṇā,
dvāradhammā, manasikāroti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tathā phassoti yathā
vedanādīnaṃ itthārammaṇādayo paccayo, evaṃ phassopīti paccayatāsāmaññaṃ
upasamharati tathā-saddo. Vedanādīnanti hi vedanādayo tayo khandhā gahitā.
Viññāṇassa vedanādayoti nāmarūpaṃ sandhāya vadati.

“Sīlamayassa adoso padaṭṭhāna”nti vuttaṃ khantipadhānattā sīlassa. Adhiṭṭhātīti
anuyuñjati uppādeti. Soti evaṃ kusalacittaṃ bhāvento. “Anuppannāna”ntiādīnā
bhāvanāpahānasamāropanāni dassento nibbedhabhāgiyavasena gāthāya atthaṃ
vicinitvā samāropeti, evampi sakkā yojetunti vāsanābhāgiyavasena
padaṭṭhānaniddese udāharīyati.

Evaṃ “manopubbaṅgamā dhammā”ti gāthāya vasena hārasampātayojanāvidhiṃ
dassetvā idāni gāthāntarena dassetuṃ “tathā dadato puñña”ntiādīmāha. Tattha
bhāvanāmayanti paññābhāvanāmayam.

“Alobho kusalamūla”ntiādi dānādīnaṃ alobhādipadhānattā vuttaṃ, sabbattha ca
“vutta”nti padaṃ ānetvā yojetabbaṃ. Tesanti rāgādīnaṃ. Nissaraṇanti ca
parinibbānameva sandhāya vadati.

Pariccāgasīlo alobhajjhāsaya kāmesu ādīnavadassāvī sammadeva sīlaṃ paripūretīti
āha “dadato...pe... padaṭṭhāna”nti. Idha oḷārīkā nāma kilesā vītikkamāvatthānaṃ,
tappahānaṃ tadaṅgappahānena veditabbaṃ. Majjhimānanti pariyuṭṭhānāvatthānaṃ.
Sukhumānanti anusayāvatthānaṃ. Katāvībhūmi nti khīṇāsavabhūmiṃ.

Dadatoti maggasaḥagatena alobhena sadevakassa lokassa abhayadānaṃ dadato.
Puññanti lokuttarakusalaṃ. Saṃyamatoṭi maggapariyāpannehi
sammāvācākamantājīvehi diṭṭhekaṭṭhādisaṃkilesato maggasaṃyamena
saṃyamantassa. Veranti pāṇātipātādīpāpaṃ. Kusaloṭi maggasaṃmādiṭṭhiyā kusalo
vicakkhaṇo. Jahāti pāpakanti tehi tehi maggehi taṃ taṃ pahātabbaṃ pāpadhammaṃ
odhiso jahāti samucchindati. Tenāha “maggo vutto”ti.

“Dadato”tiādīnā pubbe avibhāgena kusalamūlāni uddhaṭṭhānīti idāni vibhāgena tāni
uddharanto “lokiyakusalamūla”ntiādīmāha.

Puthujjanabhūmi sekkhabhūmi dassitā pahānassa vipakatabhāvadīpanato.
Asekkhabhūmi dassitā anupādāparinibbānadīpanato.

Saggagāminī paṭipadā pubbabhāgappaṭipatti.

Puñña kathite puññaphalampi kathitameva hotīti vuttaṃ “dadato...pe...
desanamāhā”ti. Saccakammaṭṭhānena vinā saṃkilesappahānaṃ natthīti dassento
āha “kusalo...pe... desanamāhā”ti.

Verasaddo adinnādānādīpāpadhammesupi niruḷhoti vuttaṃ “evaṃ sabbānīpi
sikkhāpadāni vitthāretabbānī”ti. Dvepi vimuttiyo sekkhāsekkhavimuttiyo,
saupādisesaanupādisesavimuttiyo ca. Tathā hi vakkhati “nibbutoti dve
nibbānadhātuyo”tiādi.

Kāraṇūpacārena, kāraṇaggahaṇena vā phalaṃ gahitanti āha “dve sugatiyo”tiādi. Vaṭṭavivaṭṭasampattiyo imissā desanāya phalaṃ, tassa dānaṃ sīlaṃ bhāvanā upāyo, “sampattidvayaṃ icchantena dānādīsu appamattena bhavitabba”nti ayamettha bhagavato āṇattīti imamattaṃ sandhāyāha “phalādīni yathārahaṃ veditabbānī”ti.

Vicayoti vicayahārasampāto, so vuccatīti attho. Esa nayo ito paresupī. “Tividhampi dānamaya”ntiādinā padatthavicayaṃ dasseti, tena assādādayo, itare ca vicayahārapadatthā atthato vicitā eva hontīti. Rūpādiārammaṇassa pariccāgo vuttoti sambandho. Sabboti sakalo anavasesato kiccassa vuttattā.

Dānābhīratassa cāgādhiṭṭhānaṃ pāripūriṃ gacchatīti vuttaṃ “dadato...pe... padaṭṭhāna”nti. Viratisacce, vacīsacce ca tiṭṭhato saccādhiṭṭhānaṃ pāripūriṃ gacchatīti vuttaṃ “saṃyama...pe... padaṭṭhāna”nti. Kosallayogato ca pāpappahānato ca paññāpāripūriṃ gacchatīti vuttaṃ “kusalo...pe... padaṭṭhāna”nti. Anavasesarāgādīsu pahīnesu upasamo upaṭṭhito nāma hotīti vuttaṃ “rāga...pe... padaṭṭhāna”nti.

Kusaloti puggalādhiṭṭhānena kosallasammādiṭṭhi vuttatī āha “kusalo...pe... maggaṅgādibhāvena ekalakkaṇattā”ti. Ādisaddena bodhipakkhiyabhāvaḍiṃ saṅgaṇhātī. Khepetabbabhāvenātī pahātabbabhāvena.

Averatanti asapattataṃ. Kusaladhammehīti anavajjadhammehi, phalanibbānehīti adhippāyo. Dānassa mahapphalatā, sīlādiguṇehi satthu anuttaradakkhiṇeyyabhāvo, anupādāparinibbānanti imesaṃ paccavekkhaṇā imassa dānassa nidānanti ayamatto pāḷiyaṃ niruḷhova. Nibbānanidānasandhaya suviññeyyāvātī āha “nibbānanidānasandhaya vattabbā”ti.

Paṭipakkhaniddesena samudayoti desanattaṃ paṭipakkhaniddesana niddhārito ayaṃ macchariyādisaṃkilesapakkhiko samudayo. Alobhena...pe... dānādīhīti yehi alobhādīhi dānādayo dhammā sambhavanti, tāni dānādiggahaṇeneva gahitānīti kusalamūlāni niddhāreti “imāni tīṇi kusalanī”ti. Tesanti kusalamūlānaṃ.

Bhayaḥetu deti paṇṇākārādivasena. Rāgaḥetu deti sabhāgavatthussa. Āmisakiñcikkhaḥetu deti lañjādivasena. Anukampanto vā karuṇākhetṭe. Apacayamāno guṇakhetṭe, upakārakhetṭe vā. Bhayūparatoti bhayena orato. Tena tathārūpena saṃyamena veraṃ na ciyateva. Evaṃ sabbassa akusalassa pāpako vipākoti yojanā.

“Dadato”tiādinā yathā dānapaṭikkhepena parivattanaṃ dassitaṃ, evaṃ pahānapaṭikkhepenapi parivattanaṃ dassetabbanti vuttaṃ “akusalo pana na jahātī”ti.

Kammaphalaṃ saddahanto dānakiriyāyaṃ padahanto yena vidhinā dānaṃ dātabbaṃ, tattha satīṃ upaṭṭhapento cittaṃ samādahanto sammādiṭṭhiṃ purakkharonto dāne sammāpaṭipanno hotīti āha “dānaṃ nāma...pe... hotī”ti.

Bhāvanāpahānasamāropanāni pāḷiyaṃ sarūpato viññāyanti padaṭṭhānavevacanasamāropanāni dassetuṃ “taṃ sīlassa padaṭṭhāna”ntiādi vuttaṃ, taṃ suviññeyyaṃ. Aññaṇca yadettha atthato na vibhattaṃ, taṃ vuttanayattā, uttānatthattā cāti veditabbaṃ.

Hārasampātavāraṇṇanā niṭṭhitā.

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. The Canon of Discourses - Subcommentaries. 5. The Collection of Minor Texts - Subcommentaries. 1. Subcommentary on the Guide. 4. Commentary on the Counter-exposition Section Retrieved from paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org